

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

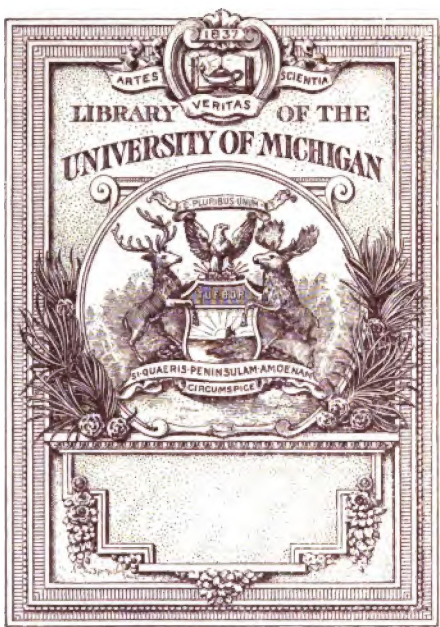
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A. 25

23/V/2

878
C2C
M

TEXT-AUSGABEN

griechischer und lateinischer Schriftsteller.

- Aeneae commentarius Poliorceticus.** Recensuit R. Hercher . . . 1 M. 20. Pf.
- Aeschinis orationes.** Recensuit A. Weidner . . . 90 Pf.
- Apollodori bibliotheca.** Ex recognitione R. Hercheri . . . 1 M. 50 Pf.
- Aristotelis Πολυτολὰ Ἀθηνῶν**, tertium ediderunt G. Kaibel et U. de Wilamowitz-Moellendorff . . . 1 M. 80 Pf.
- Arriani Anabasis Alexandri.** Edidit C. Sintenis . . . 1 M. 20 Pf.
- Babrii fabulae.** Ex recensione Alfr. Eberhardi . . . 75 Pf.
- Bionis et Moschi carmina**, rec. G. Hermannus . . . 1 M. 50 Pf.
- Callimachi hymni et epigrammata**, ed. U. de Wilamowitz-Moellendorff . . . 80 Pf.
- Catulli Veronensis liber ad optimos codices denuo collatos.** L. Schwabius recognovit . . . 1 M. 50. Pf.
- Ciceronis orationes selectae XVIII.** Ex recognitione C. Halmii Vol. I. Orationes pro S. Roscio, in Q. Caecilium, in Verrem IV et V, de imperio Cn. Pompei in Catilinam continens. Editio II, curavit G. Laubmann . . . 75 Pf.
- Vol. II. Orationes pro L. Murena, pro P. Sulla, pro Archia, pro P. Sestio, pro Milone, pro Ligario, pro rege Delotaro in M. Antonium I. II continens. Editio altera, curavit G. Laubmann . . . 1 M. 80 Pf.
- Cornelius Nepos a C. Nipperdeio recognitus** . . . 30 Pf.
- Curti Rufi historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt** E. Hedicke recensuit . . . 1 M. 20 Pf.
- Dinarchi orationes III.** Edidit Th. Thalheim . . . 75 Pf.
- Euripidis fabulae.** Recognovit Ad. Kirchhoff. Vol. I. Alcestis. Andromacha. Bacchae. Hecuba. Helena. Electra 1 M. 50 Pf.
- Vol. II. Heraclidae. Hercules furens. Supplices. Hippolytus. Iphigenia Aulidensis. Iphigenia Taurica . . . 1 M. 50 Pf.
- Vol. III. Ion. Cyclops. Medea. Orestes. Troades. Phoenissae. Anonymi. Rhesus . . . 1 M. 80 Pf.
- Eutropi breviarium ab urbe condita.** Edidit G. Hartel . . . 30 Pf.
- Eutropi breviarium ab urbe condita.** Recensuit H. Droysen 45 Pf.
- Herodoti historiae.** Edidit H. Stein. Vol. I. u. II. . . à 2 M. 40 Pf.
- Hesiodi quae feruntur carminum reliquiae.** Edidit G. F. Schoemann 90 Pf.
- Homeri Odyssea.** Edidit A. Nauck. Pars I u. II . . . à 75 Pf.
- Ilias. Edidit A. Nauck. Pars I u. II. . . à 75 Pf.
- Q. Horatii Flacci carmina relegit et apparatu critico selecto instruxit** M. Hertz . . . 2 M. 40 Pf.
- Isaei orationes**, ed. H. Buermann . . . 2 M. 40 Pf.
- Livi, T., ab urbe condita libri.** Recognovit H. J. Mueller
- Pars I. Libros I et II continens . . . 60 Pf.
- Pars II. Libros III et IV continens . . . 60 Pf.
- Pars III. Libros V et VI continens . . . 60 Pf.
- Pars IV. Libros XXI et XXII continens . . . 60 Pf.
- Pars V. Libros XXIII et XXIV continens . . . 60 Pf.
- Pars VI. Libros XXV et XXVI continens . . . 60 Pf.

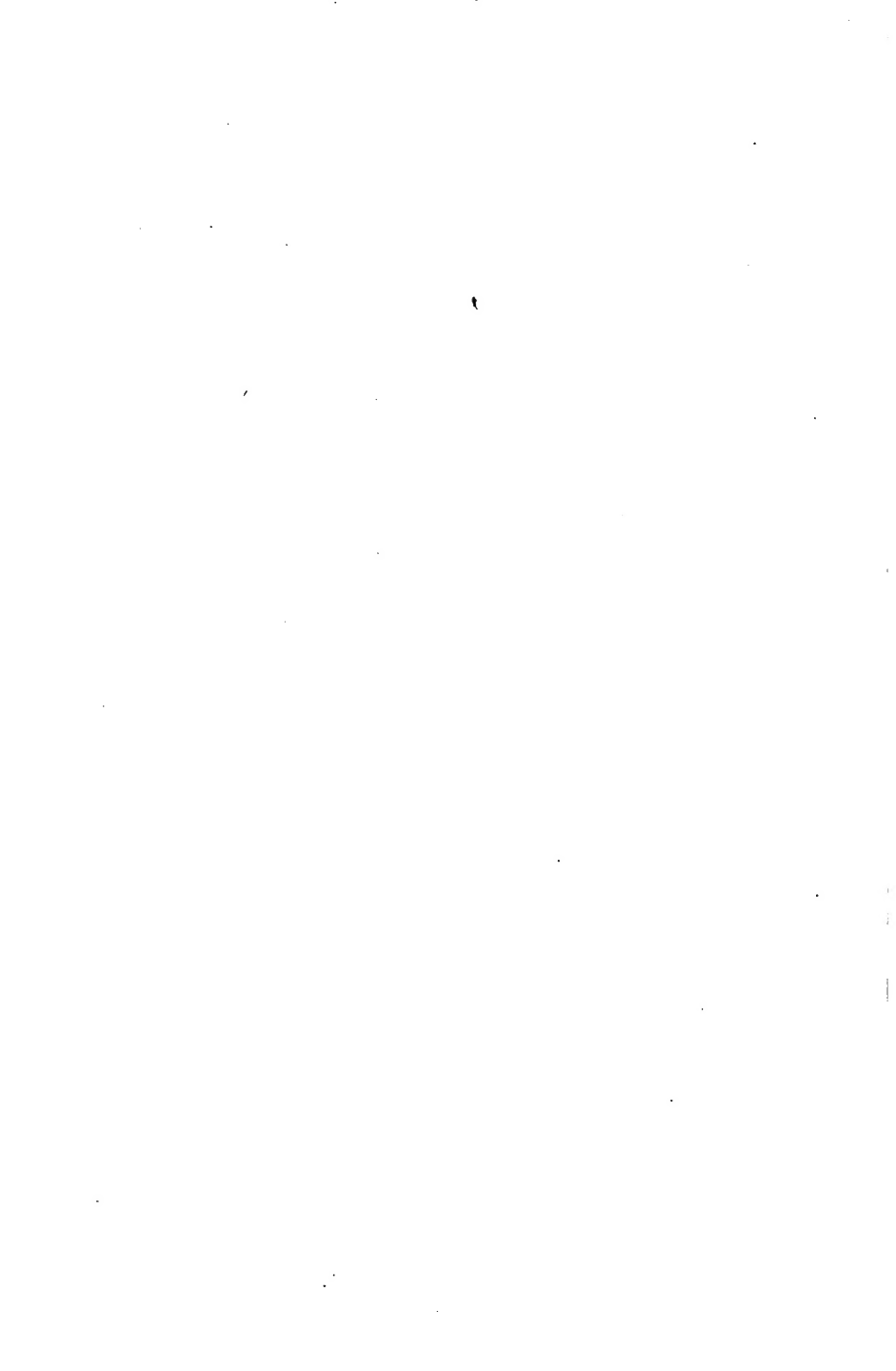
C. IULII CAESARIS
DE BELLO CIVILI

COMMENTARII

EDIDIT

Heinrich
H. MEUSEL

BEROLINI
APUD WEIDMANNOS
MDCCCXVI.

60.1002.12

COMMENTARIUS PRIMUS.

1. Litteris Caesaris consulibus redditis aegre ab his impetratum est summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de re publica. Incitat L. Lentulus 2 consul senatum: rei publicae se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint; sin Caesarem respiciant atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum neque senatus auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Caesaris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: 4 Pompeio esse in animo rei publicae non deesse, si senatus sequatur; si cunctetur atque agat lenius, nequiquam eius auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.

2. Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur Pompeiusque aberat, ex ipsius ore Pompei mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam dilectus tota Italia habiti et exercitus conscripti essent, quo praesidio tutus libere senatus, quae vellet, decernere auderet; ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in 3 suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa: timere Caesarem ereptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur; ut M. Rufus, qui sententiam Calidii paucis fere mutatis rebus 4 sequebatur. Hi omnes convicio L. Lentuli consulis correpti 5 exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis a sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore praesentis exercitus, minis 6

amicorum Pompei plerique compulsi inviti et coacti Scipionis sententiam sequuntur: uti ante certam diem Caesar exercitum
7 dimittat; si non faciat, eum adversus rem publicam facturum
8 vi deri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum. Dicuntur sententiae graves; ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita [quam] maxime ab inimicis Caesaris conlaudatur.

3. Misso ad vesperum senatu omnes, qui sunt eius ordinis, a Pompeio evocantur. Landat Pompeius promptos atque in
2 posterum confirmat, segniores castigat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompei exercitibus spe praemiorum atque ordinum evocantur, multi ex duabus legionibus, quae sunt traditae a
3 Caesare, arcessuntur. Completur urbs militibus, comitium tribunis, 4 centurionibus, evocatis. Omnes amici consulum, necessarii Pompei atque ii, qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant, in senatum
5 coguntur; quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere decernendi potestas
6 eripitur. Pollicetur L. Piso censor sese iturum ad Caesarem item L. Roscius praetor, qui de his rebus eum doceant; sex
7 dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam ab non nullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant.

4. Omnibus his resistitur omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Caesaris incitant et dolor repulsae. Lentulus aeris alieni magnitudine et spe exercitus ac provinciarum et regum appellandorum largitionibus movetur seque alterum fore Sullam inter suos gloriatur,
3 ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partituum cum Pompeio arbitratur, simul iudiciorum metus atque ostentatio sui et adulatio potentium, qui in re publica iudiciisque
4 tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris incitatus et quod neminem dignitate secum exaequari volebat, totum se ab eius amicitia averterat et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo adfinitatis

tempore iniunxerat Caesari; simul infamia duarum legionum 5
permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam
dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

5. His de causis aguntur omnia raptim atque turbate.
Nec docendi Caesaris propinquis eius spatium datur nec tribunis
plebis sui periculi deprecandi neque etiam extremi iuris inter-
cessionis retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur,
sed de sua salute septimo die cogitare coguntur, quod illi tur- 2
bulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis octavo denique
mense suarum actionum respicere ac timere consuerant. De- 3
curritur ad illud extremum atque ultimum senatus consultum,
quo nisi paene in ipso urbis incendio atque in desperatione
omnium salutis senatorum audacia numquam ante descensum
est: dent operam consules, praetores, tribuni plebis quique pro
consulibus sint ad urbem, ne quid res publica detrimenti capiat.
Haec senatus consulta perscribuntur a. d. vii. Id. Ian. Itaque 4
v primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quo ex die con-
sulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitali et de imperio
Caesaris et de amplissimis viris, tribunis plebis, gravissime
acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni 5
plebis seseque ad Caesarem conferunt. Is eo tempore erat
Ravennae exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si
qua hominum aequitate res ad otium deduci posset.

6. Proximis diebus habetur extra urbem senatus. Pompeius
eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem
constantiamque conlaudat; copias suas exponit: legiones habere 2
sese paratas x; praeterea cognitum compertumque sibi alieno
esse animo in Caesarem milites neque iis posse persuaderi, uti
eum defendant aut sequantur saltem. De reliquis rebus ad senatum 3
refertur: tota Italia dilectus habeatur; Faustus Sulla pro praetore
in Mauretanium mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur.
Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit atque amicus; Mar- 4
cellus hoc se passurum in praesentia negat. De Fausto impedit
Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus senatus consulta 5
perscribuntur. Provinciae privatis decernuntur, duae consulares,

reliquae praetoriae. Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia. Philippus et Cotta privato consilio praetereuntur, neque eorum
6 sortes deiciuntur. In reliquas provincias praetores mittuntur. Neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum feratur, paludatique votis nuncupatis
7 exeunt. Consules ex urbe proficiscuntur, quod ante id tempus accidit numquam, lictoresque habent in urbe et Capitolio privati
8 contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia dilectus habentur, arma imperantur, pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis olluntur, omnia divina humanaque iura permiscuntur.

7. Quibus rebus cognitis Caesar apud milites contionatur. Omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat; a quibus deductum ac depravatum Pompeium queritur invidia atque obtrectatione laudis suae; cuius ipse honori et dignitat
2 semper faverit adiutorque fuerit. Novum in re publica introductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur [quae superioribus annis armis esset
3 restituta]. Sullam nudata omnibus rebus tribunicia potestate
4 tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium; qui amissa restituisset videatur bona, etiam quae ante habuerint ademisse.
5 Quotienscumque sit decretum, darent operam magistratus, ne quid res publica detrimenti caperet (qua voce et quo senatus consulto populus Romanus ad arma sit vocatus), factum in perniciosis legibus, in vi tribunicia, in secessione populi templis locisque editioribus occupatis; atque haec superioris aetatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet. Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem
[nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla
6 secessio facta]. Hortatur, cuius imperatoris ductu VIII annis rem publicam felicissime gesserint plurimaque proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut eius
7 existimationem dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII., quae aderat, milites (hanc enim initio tumultus evocaverat; reliquae nondum convenerant): sese paratos esse imperatoris sui tribunorumque plebis iniurias defendere.

8. Cognita militum voluntate Ariminum cum ea legione proficiscitur ibique tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evocat et subsequi iubet. Eo L. Caesar adulescens venit, cuius pater Caesaris erat legatus. 2 Is reliquo sermone confecto, cuius rei causa venerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: Velle 3 Pompeium se Caesari purgatum, ne ea, quae rei publicae causa egerit, in suam contumeliam vertat. Semper se rei publicae commoda privatis necessitudinibus habuisse potiora. Caesarem quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam rei publicae dimittere neque adeo graviter irasci inimicis, ut, cum illis nocere se speret, rei publicae noceat. Pauca eiusdem generis 4 addit cum excusatione Pompei coniuncta. Eadem fere atque isdem verbis praetor Roscius agit cum Caesare sibi Pompeium commemorasse demonstrat.

9. Quae res etsi nihil ad levandas iniurias pertinere videbantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompei mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre, si parvo labore magnas controversias tollere atque omnem Italiam metu liberare possint. Sibi semper primam fuisse dignitatem vitaeque potiore: doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur ereptoque 2 semenstri imperio in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis populus iussisset. Tamen hanc iacturam 3 honoris sui rei publicae causa aequo animo tulisse. Cum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse. Tota Italia dilectus haberi, retineri legiones 4 n, quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae, civitatem esse in armis. Quoniam haec omnia nisi ad suam perniciem pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum 5 atque omnia pati rei publicae causa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi exercitus dimittant, discedant in Italia omnes ab armis, metus e civitate tollatur, libera comitia atque omnis res publica senatui populoque Romano permittatur. Haec quo 6

facilius certisque condicionibus fiant et iure iurando sanciantur, aut ipse propius accedat aut se patiaturs accedere; fore, uti per conloquia omnes controversiae componantur.

10. Acceptis mandatis Roscius cum Caesare Capuam per-
venit ibique consules Pompeiumque invenit: postulata Caesaris
2 renuntiat. Illi re deliberata respondent scriptaque ad eum man-
3 data per eosdem remittunt; quorum haec erat summa: Caesar
in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret;
4 quae si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad
fides esset data Caesarem facturum, quae polliceretur, non inter-
missuros consules Pompeiumque dilectus.

11. Erat iniqua condicio postulare, ut Caesar Arimino ex-
cederet atque in provinciam reverteretur, ipsum et provincias
et legiones alienas tenere; exercitum Caesaris velle dimitti,
2 dilectus habere; polliceri se in provinciam iturum neque ante
quem diem iturus esset definire, ut, si peracto consulatu Caesaris
non profectus esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus
3 videretur. Tempus verò conloquio non dare neque se accessurum
4 polliceri magnam pacis desperationem adferebat. Itaque ab
Arimino M. Antonium cum cohortibus quinque Arretium mittit:
ipse Arimini cum duabus [legionibus] subsistit ibique dilectum
habere instituit; Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus
occupat.

12. Interea certior factus Iguvium Thermum praetorem
cohortibus v tenere, oppidum munire omniumque esse Iguvino-
rum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus coh-
2 tibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cuius adventu
cognito diffusus municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe
educit et profugit. Milites in itinere ab eo discedunt ac domum
revertuntur. Curio summa omnium voluntate Iguvium recipit.
3 Quibus rebus cognitis confisus municipiorum voluntatibus Caesar
cohortes legionis XIII. ex praesidiis deducit Auximumque pro-
ficiscitur; quod oppidum Attius cohortibus tribus introductis
tenebat dilectumque toto Piceno circummissis senatoribus habebat.

13. Adventu Caesaris cognito decuriones Auximi ad Attium

Varum frequentes conveniunt: docent sui indicii rem non esse; neque se neque reliquos municipales pati posse C. Caesarem imperatorem bene de re publica meritum tantis rebus gestis oppido moenibusque prohiberi; proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. Quorum oratione permotus Varus praesidium, quod 2 introduxerat, ex oppido educit ac profugit. Hunc ex primo or- 3 dine pauci Caesaris consecuti milites consistere coegerunt. Com- 4 misso proelio deseritur a suis Varus; non nulla pars militum domum discedit; reliqui ad Caesarem perveniunt, atque una cum iis deprensus L. Pupius, primi pili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompei antea duxerat. [At] 5 Caesar milites Attianos conlaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias seque eorum facti memorem fore pollicetur.

14. Quibus rebus Romam nuntiatis tantus repente terror invasit, ut, cum Lentulus consul ad aperiendum aerarium venisset ad pecuniamque Pompeio ex senatus consulto proferendam, protinus non aperto sanctiore aerario ex urbe profugeret. Caesar enim adventare iam iamque et adesse eius equites falso nuntiabantur. Hunc Marcellus collega et plerique magistratus consecuti sunt. 2 Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones 3 habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum causa disposuerat. Dilectus circa urbem intermittuntur; nihil citra 4 Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primum sese confirmant et colligunt dilectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, ad forum productos Lentulus spe libertatis confirmat atque iis equos attribuit et se sequi iussit; quos 5 postea monitus ab suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familias conventus Campani custodiae causa distribuit.

15. Auximo Caesar progressus omnem agrum Picenum percurrit. Cunctae earum regionum praefecturae libentissimis animis eum recipiunt exercitumque eius omnibus rebus iuvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat suaeque pe- 2 cunia exaedificaverat, ad eum legati veniunt quaeque imperaverit

se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt.
3 Interea legio XII. Caesarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther x cohortibus tenebat; qui Caesaris adventu cognito profugit ex oppido cohortesque secum abducere conatus a magna parte militum
4 deseritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum missum a Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa. A quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno
5 gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus quas potest contrahit cohortes ex dilectibus Pompeianis; in his Camerino fugientem Lucilium Hirrum cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit; quibus coactis
6 XIII efficit. Cum his ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit Caesaremque adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter xx cohortes Alba et ex
7 Marsis et Paelignis finitimisque regionibus coegerat.

16. Recepto Firmo expulsoque Lentulo Caesar conquiri milites, qui ab eo discesserant, dilectumque institui iubet; ipse unum diem ibi rei frumentariae causa moratus Corfinium
2 tendit. Eo cum venisset, cohortes v praemissae a Domitio ex oppido pontem fluminis interrompebant, qui erat ab oppido
3 milia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso celeriter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum
4 receperunt. Caesar legionibus traductis ad oppidum constitit iuxtaque murum castra posuit.

17. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito praemio cum litteris mittit, qui pe-
tant atque orent, ut sibi subveniat: Caesarem duobus exercitibus et locorum angustis facile intercludi posse frumentoque
2 beri. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius xxx magnumque numerum senatorum atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. Interim suos cohortatus tormenta in muris
3 disponit certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit;
4 militibus in contione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera et pro rata parte centurionibus evocatisque.

18. Interim Caesari nuntiatur Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio vii milium intervallo abest, cupere ea facere, quae vellet, sed a Q. Lucretio senatore et Attio Paeligno prohiberi, qui id oppidum vii cohortium praesidio tenebant. Mittit eo M. 2 Antonium cum legionis xiii. cohortibus v. Sulmonenses, simul atque signa nostra viderunt, portas aperuerunt universique, et oppidani et milites, obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius 3 et Attius de muro se deiecerunt . . . Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Caesar 4 eas cohortes cum exercitu suo coniunxit Attiumque incolumem dimisit. Caesar primis diebus castra magnis operibus munire et ex finitimis municipiis frumentum comportare reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio viii. ad eum venit 5 cohortesque ex novis Galliae dilectibus xxii equitesque ab rege Norico circiter ccc. Quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit: his castris Curionem praeficit. Reliquis 6 diebus oppidum vallo castellisque circummunire instituit. Cuius operis maxima parte effecta eodem fere tempore missi ad Pompeium revertuntur.

19. Litteris perlectis Domitius dissimulans in consilio pronuntiat Pompeium celeriter subsidio venturum hortaturque eos, ne animo deficiant quaeque usui ad defendendum oppidum sint parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur 2 consiliumque fugae [capere] constituit. Cum vultus Domitii cum oratione non consentiret atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi causa secreto praeter consuetudinem conloqueretur, concilia conventusque hominum fugeret, res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat: sese rem 3 in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse; proinde, si qua fuisset facultas, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

20. Divulgato Domitii consilio milites, qui erant Corfinii, primo vespere secessionem faciunt atque ita inter se per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis conlo-
2 quantur: obsideri se a Caesare, opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus fugae consilium capere: debere se
3 suae salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt eamque oppidi partem, quae munitissima videretur, occu-
4 pant, tantaque inter eos dissensio existit, ut manum conserere atque armis dimicare conentur; post paulo tamen internuntiis ultro citroque missis quae ignorabant, de L. Domitii fuga, co-
5 gnoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumstant et custodiunt legatosque ex suo numero ad Caesarem mittunt: sese paratos esse portas aperire quae. que imperaverit facere et L. Domitium vivum in eius potestatem tradere.

21. Quibus rebus cognitis Caesar etsi magni interesse arbitrabatur quam primum oppido potiri cohortesque ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus aut animi confirmatione aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod saepe in
2 bello parvis momentis magni casus intercederent, tamen veritus, ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, conlaudat atque in oppidum remittit,
3 portas murosque adservari iubet. Ipse in iis operibus, quae facere instituerat, milites disponit non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se atque omnem munitionem ex-
4 pleant; tribunos militum et praefectos circummittit atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum
5 hominum occultos exitus adservent. Neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquie-
6 verit: tanta erat summae rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperent.

22. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodiisque nostris conloquitur: velle se, si sibi fiat potestas, Caesarem convenire. Facta potestate ex oppido mittitur, 2 neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum eo de salute sua agit: orat atque 3 obsecrat, ut sibi parcat, veteremque amicitiam commemorat Caesarisque in se beneficia exponit; quae erant maxima: quod per 4 eum in collegium pontificum venerat, quod provinciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod in petitione consulatus erat sublevatus. Cuius orationem Caesar interpellat: se non maleficii 5 causa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet, ut tribunos plebis nefarie ex civitate expulsos in suam dignitatem restitueret, ut se et populum Romanum factione paucorum oppressum in libertatem vindicaret. Cuius 6 oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit: quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solacio; adeo esse perterritos non nullos, ut suae vitae durius consulere cogitent. Facta potestate discedit.

23. Caesar, ubi luxit, omnes senatores senatorumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad se produci iubet. Erant quinquaginta: ordinis senatorii L. Domitius, P. Lentulus 2 Spinther, L. Caecilius Rufus, Sex. Quintilius Varus quaestor, L. Rubrius; praeterea filius Domitii aliique complures adulescentes et magnus numerus equitum Romanorum et decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum conviciisque prohibet; pauca apud eos loquitur: queritur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis; dimittit omnes incolumes. HS [LX], quod 4 advexerat Domitius atque in publico deposuerat, adlatum ad se a quattuorviris Corfiniensibus Domitio reddit, ne continentior in vita hominum quam in pecunia fuisse videatur, etsi eam pecuniam publicam esse constabat datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet at- 5 que eodem die castra movet iustumque iter conficit VII omnino

dies ad Corfinium commoratus et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatum in Apuliam pervenit.

24. Pompeius his rebus cognitis, quae erant ad Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium atque inde Brundisium.
- 2 Copias undique omnes ex novis dilectibus ad se cogi iubet; servos, pastores armat atque iis equos attribuit: ex his cir-
- 3 citer ccc equites conficit. L. Manlius praetor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilius Lupus praetor Tarracina cum tribus; quae procul equitatum Caesaris conspicatae, cui praeerat Vibius Curius, relictis praetoribus signa ad Curium transferunt atque ad eum
- 4 transeunt. Item reliquis itineribus non nullae cohortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. Deducitur ad eum deprensus ex itinere N. Magius Cremona, praefectus fabrum Cn. Pompei.
- 5 Quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas conloquendi non fuerit atque ipse Brundisium sit venturus, interesse rei publicae et communis salutis se cum
- 6 Pompeio conloqui; neque vero idem profici, longo itineris spatio cum per alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur.

25. His datis mandatis Brundisium cum legionibus vi pervenit, veteranis iii et reliquis, quas ex novo dilectu confecerat
- 2 atque in itinere compleverat; Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Repperit consules Dyrrachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere
- 3 Brundisii cum cohortibus xx; neque certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare ex ultimis Italiae partibus regionibusque Graeciae in potestate haberet atque ex utraque parte bellum
- 4 administrare posset, an inopia navium ibi restitisset; veritusque, ne ille Italiam dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit. Quorum operum haec
- 5 erat ratio. Qua fauces erant angustissimae portus, moles atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat
- 6 vadosum mare. Longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices quoque versus pedum xxx

e regione molis conlocabat. Has quaternis ancoris ex *iiii* angulis 7 destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis conlocatisque 8 alias deinceps pari magnitudine rates iungebat. Has terra atque 9 aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur; a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis 10 protegebat; in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

26. Contra haec Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat easque multis tormentis et omni genere telorum completas ad opera Caesaris adpellebat, ut rates perumperet atque opera disturbaret. Sic cotidie utrimque eminus fundis, sagittis reliquisque telis pugnabatur. Atque haec Caesar ita 2 administrabat, ut condiciones pacis dimittendas non existimaret; ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat ad se non remitti atque ea res saepe temptata etsi impetus eius consiliaque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum 3 legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum conloquii causa. Mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; imprimis, ut ipse cum Pompeio conloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas 4 facta, fore, ut aequis condicionibus ab armis discedatur; cuius rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si illo auctore atque agente ab armis sit discessum. Libo a conloquio Caninii digressus ad Pompeium proficiscitur. 5 Paulo post renuntiat, quod consules absint, sine illis non posse agi de compositione. Ita saepius rem frustra temptatam Caesar 6 aliquando dimittendam sibi iudicat et de bello agendum.

27. Prope dimidia parte operis a Caesare effecta diebusque in ea re consumptis *viii* naves a consulibus Dyrrachio remissae, quae priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Caesaris permotus sive 2 etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium

- 3 profectionem parare incipit et, quo facilius impetum Caesaris
tardaret, ne sub ipsa profectione milites in oppidum inrumperent,
portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas transversas
4 viis praeducit atque ibi sudes stipitesque praeacutos defigit. Haec
levibus cratibus terraque inaequat; aditus autem atque itinera
duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis
5 trabibus atque iis praeacutis praesaepit. His paratis rebus milites
silentio naves conscendere iubet, expeditos autem ex evocatis,
sagittarios funditoresque raros in muro turribusque disponit.
6 Hos certo signo revocare constituit, cum omnes milites naves
conscendissent, atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

28. Brundisini Pompeianorum militum iniuriis atque ipsius
2 Pompei contumeliis permoti Caesaris rebus favebant. Itaque co-
gnita Pompei profectione concursantibus illis atque in ea re oc-
cupatis vulgo ex tectis significabant. Per quos re cognita Caesar
scalas parari militesque armari iubet, ne quam rei gerendae fa-
3 cultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant
in muro custodiae causa conlocati, eo signo, quod convenerat,
4 revocantur notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites po-
sitis scalis muros ascendunt, sed moniti a Brundisinis, ut vallum
caecum fossasque caveant, subsistunt et longo itinere ab his cir-
cumducti ad portum perveniunt duasque naves cum militibus,
quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis lintribusque repre-
hendunt, reprehensas excipiunt.

29. Caesar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime pro-
babat coactis navibus mare transire et Pompeium sequi, prius
quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret, tamen eius rei
moram temporisque longinquitatem timebat, quod omnibus coac-
tis navibus Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ade-
2 merat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliae
Picenique et a freto naves essent expectandae. Id propter anni
3 tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem
exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum erat altera maxi-
mis beneficiis Pompei devincta, auxilia, equitatum parari, Galliam
Italiamque temptari se absente nolebat.

30. Itaque in praesentia Pompei sequendi rationem omittit, in Hispaniam proficisci constituit: duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, 2 in Siciliam Curionem pro praetore cum legionibus III; eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium 3 mitti audierunt, nondum profecto eo ex Italia sua sponte Cottam ex oppido eiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intellegebat, ex Sardinia in Africam profugit. Cato 4 in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat. Haec magno studio agebat. In Lucanis Brutiisque per legatos suos civium Romanorum dilectus habebat, equitum peditumque certum numerum a civitatibus Siciliae exigebat. Qui- 5 bus rebus paene perfectis adventu Curionis cognito queritur in contione sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimis non necessarium bellum suscepisset et ab se reliquisque in senatu interrogatus omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavisset. Haec in contione questus ex provincia fugit.

31. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, cum in Africam 2 venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam pervenerat atque eam sua sponte vacuum occupaverat dilectuque habito duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu eius provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex praetura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam navibus Tuberonem portu atque 3 oppido prohibet neque adfectum valetudine filium exponere in terra patitur, sed sublatiis ancoris excedere eo loco cogit.

32. His rebus confectis Caesar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit; ipse ad urbem proficiscitur. Coacto senatu iniurias inimicorum comme- 2

morat. Docet se nullum extraordinarium honorem adpetisse, sed exspectato legitimo tempore consulatus eo fuisse contentum, quod
3 omnibus civibus pateret. Latum ab x tribunis plebis contra dicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante et pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio; qui si improbasset, cur ferri passus esset? si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuis-
4 set? Patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse
5 facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se recusarent atque omnia permisceri mallent
6 quam imperium exercitusque dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus praedicat, crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis; condiciones a se latas, expetita conloquia
7 et denegata commemorat. Pro quibus rebus hortatur ac postulat ut rem publicam suscipiant atque una secum administrent. Sin timore defugiant, illis se oneri non futurum et per se rem publi-
8 cam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere, neque se reformidare, quod in senatu Pompeius paulo ante dixisset, ad quos legati mitterentur, his auctoritatem attribui timoremque eorum, qui mitterent, significari. Tenuis atque infirmi haec animi videri. Se vero, ut operibus anteire studuerit, sic iustitia et aequitate velle superare.

33. Probat rem senatus de mittendis legatis; sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris causa pro se
2 quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat eodem se habiturum loco, qui
3 Romae remansissent et qui in castris Caesaris fuissent. Sic tri-
dum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subicitur etiam L. Metellus, tribunus plebis, ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat reliquasque res, quascumque agere instituerit, im-
4 pediat. Cuius cognito consilio Caesar frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus dimittat, infectis iis, quae agere destinaverat, ab urbe proficiscitur atque in ulteriorem Galliam pervenit.

34. Quo cum venisset, cognoscit missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis ante diebus Corfinii captum ipse dimiserat; profectum item Domitium ad occupandam 2 Massiliam navibus actuariis septem, quas Igilii et in Cosano a privatis coactas servis, libertis, colonis suis compleverat; praemissos 3 etiam legatos Massilienses domum, nobiles adulescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Caesari clausuerant; 4 Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant; frumen- 5 tum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe instituerant; muros, portas, classem reficiebant.

35. Evocat ad se Caesar Massilia xv primos. Cum his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur; debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius quam unius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quae ad eorum sanandas mentes 2 pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem legati domum 3 referunt atque ex auctoritate senatus haec Caesari renuntiant: Intellegere se divisum esse populum Romanum in partes duas. Neque sui iudicii neque suarum esse virium decernere, utra pars iustiore habeat causam. Principes vero esse earum partium 4 Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice iis concesserit, alter bello victos Sallyas attribuerit vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem 5 tribuere debere et neutrum eorum contra alterum iuvare aut urbe aut portibus recipere.

36. Haec dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit atque ab iis receptus urbi praeficitur: summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoque versus 2 dimittunt; onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in portum deducunt, parum clavis aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utun-

- 3 tur; frumenti quod inventum est in publicum conferunt; reliquas
merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant.
4 Quibus iniuriis permotus Caesar legiones tres Massiliam adducit;
turres vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas
5 Arelate numero XII facere instituit. Quibus effectis armatisque
diebus XXX, a quo die materia caesa est, adductisque Massiliam
his D. Brutum praeficit; C. Trebonium legatum ad oppugnationem
Massiliae relinquit.

37. Dum haec parat atque administrat, C. Fabium legatum
cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi
causa disposuerat, in Hispaniam praemittit celeriterque saltus
Pyrenaeos occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato
2 praesidiis tenebantur. Reliquas legiones, quae longius hiemabant,
3 subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate
praesidium ex saltu deiecit magnisque itineribus ad exercitum
Afranii contendit.

38. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in
Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro,
legati Pompei, quorum unus Hispaniam citeriorem tribus legio-
nibus, alter ulteriorem a saltu Castulonensi ad Anam duabus
legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari
2 numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Pe-
treius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium
proficiscatur, Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem
3 ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis equites
auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio, Celtiberiae, Cantabris bar-
barisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio
4 imperantur. Quibus coactis celeriter Petreius per Vettones ad
Afranium pervenit constituuntque communi consilio bellum ad
Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem gerere.

39. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III,
Petrei duae, praeterea scutatae citerioris provinciae et caetratae
ulterioris Hispaniae cohortes circiter LXXX equitumque utriusque
2 provinciae circiter V milia. Caesar legiones in Hispaniam prae-
miserat VI, auxilia peditum V milia, equitum III milia, quae

omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quam ipse pacaverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocato, . . . optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. . . Audierat Pompeium per Mauretaniam cum legionibus 3 iter in Hispaniam facere confestimque esse venturum. Simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit; has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quod 4 pignore animos centurionum devinxit et largitione militum voluntates redemit.

40. Fabius finitimarum civitatum animos litteris nuntiisque temptabat. In Sicori flumine pontes effecerat duos distantes inter se milia passuum III. His pontibus pabulatum mittebat, quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere atque eadem de causa Pompeiani 2 exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. Huc cum cotidiana consuetudine egressae pabulatoribus praesidio propiore ponte legiones Fabianae duae flumen transissent impedimentaue et omnis equitatus sequeretur, subito vi ventorum et aquae magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio 4 ex aggere atque eratibus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones III equitatumque omnem traiecit duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius adventu nuntiato L. Plancus, qui le- 5 gionibus praeerat, necessaria re coactus locum capit superiorem diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita congressus impari numero magnos impetus 6 legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio 7 signa legionum duarum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat suspicatus fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur. Quarum adventu proellum dirimitur ac suas uterque legiones reducit in castra.

41. Eo biduo Caesar cum equitibus DCCC, quos sibi prae-

sidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate
2 interruptus, paene erat reffectus: hunc noctu perfici iussit. Ipse
cognita locorum natura ponti castrisque praesidio sex cohortes
relinquit atque omnia impedimenta et postero die omnibus copiis
triplici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur et sub castris
Afranii consistit et ibi paulisper sub armis moratus facit aequo
loco pugnandi potestatem. Potestate facta Afranius copias educit
3 et in medio colle sub castris constituit. Caesar ubi cognovit
per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis
radicibus montis intermissis circiter passibus cccc castra facere
4 constituit et, ne in opere faciundo milites repentino hostium
incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri
vetuit, quod eminere et procul videri necesse erat, sed a fronte
[castra] contra hostem pedum xv fossam fieri iussit. Prima et
secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat;
5 post has opus in occulto a iii. acie fiebat. Sic omne prius est
6 perfectum, quam intellexeretur ab Afranio castra muniri. Sub
vesperum Caesar intra hanc fossam legiones reducit atque ibi sub
armis proxima nocte conquiescit.

42. Postero die omnem exercitum intra fossam continet
et, quod longius erat agger petendus, in praesentia similem
rationem operis instituit singulaque latera castrorum singulis
attribuit legionibus munienda fossasque ad eandem magnitudinem
perfici iubet; reliquas legiones in armis expeditas contra hostem
2 constituit. Afranius Petreiusque terrendi causa atque operis
impediendi copias suas ad infimas montis radices producunt et
3 proelio lacesunt; neque idcirco Caesar opus intermittit confisus
4 praesidio legionum trium et munitione fossae. Illi non diu
commorati nec longius ab infimo colle progressi copias in castra
5 reducant. Tertio die Caesar vallo castra communit; reliquas
cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimenta
ad se traduci iubet.

43. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi
castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter pas-
sum ccc atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paulo

editior; quem si occupavisset Caesar et communivisset, ab 2
oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant,
se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans legiones in 3
ex castris educit acieque in locis idoneis instructa unius legionis
antesignanos procurrere atque eum tumulum occupare iubet.
Qua re cognita celeriter quae in statione pro castris erant Afra- 4
nii cohortes breviori itinere ad eundem occupandum locum
mittuntur. Contenditur proelio et, quod prius in tumulum Afra- 5
niani venerant, nostri repelluntur atque aliis submissis subsidiis
terga vertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

44. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu
primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non
magnopere servarent, rari dispersique pugnarent, si premeren- 2
tur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent, cum
Lusitanis reliquisque barbaris continenter bellum gerentes bar-
baro genere quodam pugnae adsuefacti; quod fere fit, quibus 3
quisque in locis miles inveteraverit, ut multum earum regionum
consuetudine moveatur. Haec tum ratio nostros perturbavit in- 4
suetos huius generis pugnae; circumiri enim sese ab aperto latere
procurrentibus singulis arbitrabantur; ipsi autem suos ordines
servare neque ab signis discedere neque sine gravi causa eum
locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque per- 5
turbatis antesignanis legio, quae in eo cornu constiterat, locum
non tenuit atque in proximum collem sese recepit.

45. Caesar paene omni acie perterrita, quod id praeter
opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos legionem
nonam subsidio ducit; hostem insolenter atque acriter nostros
insequentem supprimit rursusque terga vertere seque ad oppidum
Ilerdam recipere et sub muro consistere cogit. Sed nonae legionis 2
milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt,
temere insecuti longius fugientes in locum iniquum progrediuntur
et sub montem, in quo erat oppidum positum [Ilerda], succedunt.
Hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros 3
premebant. [Praeruptus] Locus erat utraque ex parte directus ac 4
tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum

locum explerent, ut neque subsidia ab lateribus submitti neque
5 equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem declivis
locus leni fastigio vergebat in longitudinem passus circiter cccc.
6 Hac nostris erat receptus, quod eo incitati studio inconsultius pro-
cesserant; hoc pugnabatur loco et propter angustias iniquo et
quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra
telum in eos mitteretur. Tamen virtute et patientia nitebantur
7 atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiae, atque
ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur, ut integri
8 defessis succederent. Hoc idem Caesar facere cogeatur, ut sub-
missis in eundem locum cohortibus defessos reciperet.

46. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis quin-
que nostrique gravius a multitudine premerentur, consumptis
omnibus telis gladiis destituti impetum adversus montem in
cohortes faciunt paucisque deiectis reliquos sese convertere cogunt.
2 Submotis sub murum cohortibus ac non nullam partem propter
terrorem in oppidum compulsis facilis est nostris receptus datus.
3 Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis atque
inferioribus locis constiterat, tamen summa in iugum virtute
conititur atque inter duas acies perequitans commodiorem ac
4 tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum
est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his
Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIII., qui propter eximiam
virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat;
5 vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Caecilius,
primi pili centurio, et praeter eum centuriones III, milites am-
plius CC.

47. Sed haec eius diei praeferebatur opinio, ut se utrique
2 superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod, cum esse
omnium iudicio inferiores viderentur, comminus tam diu stetissent
et nostrorum impetum sustinuissent et ab initio locum tumultum-
que tenuissent, quae causa pugnandi fuerat, et nostros primo
3 congressu terga vertere coegissent; nostri autem, quod iniquo
loco atque impari congressi numero quinque horis proelium
sustinuissent, quod montem gladiis destituti ascendissent, quod

ex loco superiore terga vertere adversarios coegissent atque in oppidum compulissent. Illi eum tumultum, pro quo pugnatum 4 est, magnis operibus muniverunt et praesidium ibi posuerunt.

48. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut numquam illis locis maiores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus 2 montibus nives proluit ac summas ripas fluminis superavit pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interruptit. Quae 3 res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium xxx, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiiis continebantur. Neque 4 civitates, quae ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus reverti neque maximi comneatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus 5 autem erat difficillimum, quo neque frumenta in acervis erant neque multum a maturitate aberant; ac civitates exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante Caesaris adventum Ilerdam convexerat, reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat; pecora, quod secundum poterat esse inopiae sub- 6 sidium, propter bellum finitimae civitates longius removerant. Qui erant pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis 7 armaturae Lusitani peritique earum regionum caetrati citerioris Hispaniae consecrabantur; quibus erat proclive tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

49. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus, multum ex omni provincia comportabatur, magna copia pabuli suppetebat. Harum omnium rerum facultates sine 2 ullo periculo pons Ilerdae praebebat et loca trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non poterat.

50. Hae permanserunt aquae dies complures. Conatus est Caesar reficere pontes; sed nec magnitudo fluminis permittebat

neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum perfici patiebantur; quod illis prohibere erat facile cum ipsius fluminis natura atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

51. Nuntiatum Afranio magnos commeatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant praeterea cuiusque generis hominum milia circiter vi cum servis liberisque; sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio uteretur atque omnes sine timore iter facerent usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adulescentes, senatorum filii et ordinis equestris; erant legationes civitatum; erant legati Caesaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur imprudentesque ante missis equitibus adgreditur. Celeriter sese tamen Galli equites expediunt proeliumque committunt. Ii, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinere; sed, ubi signa legionum adpropinquare coeperunt, paucis amissis sese in proximis montes conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum; nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter cc, equites pauci, calorum atque impedimentorum non magnus numerus.

52. His tamen omnibus annona crevit; quae fere res non solum inopia praesenti, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Iamque ad denarios l in singulos modios annona pervenerat et militum vires inopia frumenti deminuerat atque incommoda in dies augebantur; ita paucis diebus magna erat rerum facta commutatio ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariorum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus superioresque haberentur. Caesar iis civitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quod minor erat fru-

menti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat; ipse praesentem inopiam quibus poterat subsidiis tutabatur.

53. Haec Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor adfingebat, ut paene bellum confectum videretur. Quibus litteris nuntiisque Romam perlatis magni concursus ad Afranii domum magnaeque gratulationes fiebant; multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur, alii, ut principes talem nuntium attulisse, alii, ne eventum belli expectasse aut ex omnibus novissimi venisse viderentur.

54. Cum in his angustiis res esset atque omnes viae ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur nec pontes perfici possent, imperat militibus Caesar, ut naves faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat. Carinae ac prima statumina ex levi materia fiebant; reliquum corpus navium viminibus contextum coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis devehit noctu milia passuum a castris xxii militesque his navibus flumen transportat continentemque ripae collem improvise occupat. Hunc celeriter, prius quam ab adversariis sentiat, communit. Huc legionem postea transiecit atque ex utraque parte pontem instituit, institutum biduo perfecit. Ita commeatus et qui frumenti causa processerant tuto ad se recipit et rem frumentariam expedire incipit.

55. Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit. Qui inopinantes pabulatores et sine ullo dissipatos timore adgressi magnum numerum iumentorum atque hominum intercepti cohortibusque caetratis subsidio missis scienter in duas partes sese distribuunt, alii ut praedae praesidio sint, alii ut venientibus resistent atque eos propellant, unamque cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem procurrerat, sedusam ab reliquis circumveniunt atque interficiunt incolumesque cum magna praeda eodem ponte in castra revertuntur.

56. Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitii consilio naves longas expediunt numero xvii, quarum erant

2 xi tectae. Multa huc minora navigia addunt, ut ipsa multitudine
nostra classis terreatur. Magnum numerum sagittariorum, ma-
gnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt
5 atque hos praemiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi de-
poscit naves Domitius atque has colonis pastoribusque, quos se-
cum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe
magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus praeerat
D. Brutus. Hae ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes
obtinebant.

57. Erat multo inferior numero navium Brutus; sed electos
ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centu-
riones, Caesar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depo-
2 poscerant. Hi manus ferreas atque harpagones paraverant ma-
gnoque numero pilorum, tragularum reliquorumque telorum se
instruxerant. Ita cognito hostium adventu suas naves ex portu
3 educunt, cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum est utrimque
fortissime atque acerrime; neque multum Albici nostris virtute
cedebant, homines asperi et montani et exercitati in armis;
4 atque hi modo digressi a Massiliensibus recentem eorum polli-
citationem animis continebant, pastoresque illi Domitii spe liber-
tatis excitati sub oculis domini suam probare operam studebant.

58. Ipsi Massilienses et celeritate navium et scientia guber-
natorum confisi nostros eludebant impetusque eorum deci-
piebant et, quoad licebat latiore uti spatio, producta longius
acie circumvenire nostros aut pluribus navibus adoriri singulas
aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant;
2 cum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum
3 atque artificii ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri
cum minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus
utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant producti neque-
dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam tarditate
et gravitate navium impediabantur; factae enim subito ex umida
4 materia non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum
locus comminus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis
navibus obiciebant atque iniecta manu ferrea et retenta utraque

nave diversi pugnabant atque in hostium naves transcendebant. Et magno numero Albicorum et pastorum interfecto partem navium deprimunt, non nullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium Domitiique sunt captae vi, interierunt viii.

59. Hoc proelium Caesari ad Ilerdam nuntiatur: simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute 2 equitum minus libere, minus audacter vagabantur: alias non longe a castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustiore pabulabantur, alias longiore circuitu custodias stationes- 3 que equitum vitabant aut aliquo accepto detrimento aut procul equitatu viso ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremo et plures intermittere dies et praeter consuetudinem omnium noctu instituerant pabulari.

60. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Iacetani et Ausetani et paucis 2 post diebus Illurgavonenses, qui flumen Hiberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuvent. 3 Pollicentur atque omnibus undique conquisitis iumentis in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum cognito 4 civitatis consilio et signa ex statione transfert. [Magna celeriter commutatio rerum.] Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus 5 ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauretaniam venire dicebantur, multae longinquiores civitates ab Afranio desciscunt et Caesaris amicitiam sequuntur.

61. Quibus rebus perterritis animis adversariorum Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum fossas pedum xxx in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret vadumque in eo flumine efficeret. His paene effectis magnum 2 in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur, quod multum Caesar equitatu valebat. Itaque constituunt illis locis excedere et in Celtiberiam

3 bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res,
quod ex duobus contrariis generibus, quae superiore bello cum
Sertorio steterant civitates, victae nomen atque imperium absentis
Pompei timebant, quae in amicitia manserant, magnis adfectae
beneficiis eum diligebant; Caesaris autem erat in barbaris nomen
obscurius. Hic magnos equitatus magnaue auxilia exspectabant
4 et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito
consilio toto flumine Hiberno naves conquiri et Octogesam adduci
iubent. Id erat oppidum positum ad Hiberum miliaque passuum
a castris aberat xxx. Ad eum locum fluminis navibus innectis
pontem imperant fieri legionesque duas flumen Sicorim trans-
ducunt castraque muniunt vallo pedum xii.

62. Qua re per exploratores cognita summo labore militum
Caesar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo
huc iam deduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque aegre
2 fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire, pedites
vero tantum modo umeris ac summo pectore exstarent et cum
altitudine aquae tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum
3 impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Hiberno
prope effectus nuntiabatur et in Sicori vadum reperiebatur.

63. Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant.
Itaque duabus auxiliariis cohortibus Ilerdae praesidio relictis
omnibus copiis Sicorim transeunt et cum duabus legionibus,
2 quas superioribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relin-
quebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum
male haberet et carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum
habebat, ut multo breviori itinere illi ad Hiberum pervenire
3 possent. Equites ab eo missi flumen transeunt et, cum de tertia
vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese
ad novissimum agmen ostendunt et magna multitudine circum-
fusa morari atque impedire iter incipiunt.

64. Prima luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris
erant coniuncta, cernebatur equitatus nostri proelio novissimos
illorum premi vehementer, — ac non numquam sustinere ex-
2 tremum agmen atque iter interrumpi, alias inferri signa et

universarum cohortium impetu nostros propelli, dein rursus conversos insequi. Totis vero castris milites circulari et dolere 3 hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci; centurionesque tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Caesar certior fieret, ne labori suo neu periculo parceret: paratos esse sese, posse et audere ea transire flumen, qua traductus esset equitatus. Quorum studio et vocibus excitatus 4 Caesar, etsi timebat tantae magnitudini fluminis exercitum obicere, conandum tamen atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores 5 milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione una 6 praesidio castris relinquit; reliquas legiones expeditas educit magnoque numero iumentorum in flumine supra atque infra constituto traducit exercitum. Pauci ex his militibus ablati 7 flumine ab equitatu excipiuntur ac sublevantur; interit tamen nemo. Traducto incolumi exercitu copias instruit triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studii, ut 8 milium sex ad iter addito circuitu magnaue ad vadum fluminis mora interposita eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei viii. consequerentur.

65. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, nova re perterritus locis superioribus consistit aciemque instruit. Caesar in campis exercitum reficit, ne defessum proelio obiciat; 2 rursus conantes progredi insequitur et moratur. Illi necessario 3 maturius, quam constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes atque a milibus passuum v itinera difficilia atque angusta excipiebant: hos montes intrare cupiebant, ut equitatum effugerent 4 Caesaris praesidiisque in angustiis conlocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Hiberum copias traducerent. Quod fuit illis conandum atque omni ratione efficiendum; 5 sed totius diei pugna atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit.

66. Media circiter nocte iis, qui aquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis fit ab his certior

- 2 Caesar duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo
cognito signum dari iubet et vasa militari more conclamari. Illi
exaudito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere configere
cogerentur aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur,
3 iter supprimunt copiasque in castris continent. Postero die
Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca pro-
ficiscitur. Hoc idem fit ex castris Caesaris: mittitur L. Decidius
4 Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis
renuntiat: v milia passuum proxima intercedere itineris cam-
pestris, inde excipere loca aspera et montuosa; qui prior has
angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse
negotii.

67. Disputatur in consilio a Petreio atque Afranio et
tempus profectionis quaeritur. Plerique censebant, ut noctu iter
2 facerent: posse prius ad angustias venire, quam sentiretur. Alii,
quod pridie noctu conclamatum esset in Caesaris castris, argu-
3 menti sumebant loco non posse clam exiri. Circumfundi noctu
equitatum Caesaris atque omnia loca atque itinera obsidere;
nocturnaue proelia esse vitanda, quod perterritus miles in civili
4 dissensione timori magis quam religioni consulere consuerit. At
lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam
tribunorum militum et centurionum praesentium adferre; quibus
5 rebus coerceri milites et in officio contineri soleant. Qua re omni
ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detri-
mento tamen summa exercitus salva locum, quem petant, capi
6 posse. Haec vincit in consilio sententia, et prima luce postridie
constituunt proficisci.

68. Caesar exploratis regionibus albente caelo omnes co-
pias castris educit magnoque circuitu nullo certo itinere exer-
citus ducit. Nam quae itinera ad Hiberum atque ad Octogesam
2 pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant
transcendendae valles maximae ac difficillimae, saxa multis locis
praeupta iter impediabant, ut arma per manus necessario tra-
derentur militesque inermes sublevatique alii ab aliis magnam
3 partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo,

quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Hiberno intercludere et frumento prohibere potuissent.

69. Ac primo Afraniani milites visendi causa laeti ex castris procurrebant contumeliosisque vocibus prosequerantur nostros: necessarii victus inopia coactos fugere atque ad Ilerdam reverti. Erat enim iter a proposito diversum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum consilium suum laudibus efferebant, quod se castris tenuissent; multumque eorum opinionem adiuuabat, quod sine iumentis impedimentisque ad id iter profectos videbant, ut non posse inopiam diutius sustinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conspexerunt iamque primos superare regionem castrorum animum adverterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiae paucis praesidio relictis cohortibus exeunt rectoque ad Hiberum itinere contendunt.

70. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant, Afranii copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attingissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque in castris relictas servare non possent; quibus interclusis exercitu Caesaris auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar atque ex magnis rupibus nactus planitiem in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen premeretur, ante se hostem videret, collem quendam nactus ibi constitit. Ex eo loco III caetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu conceitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet et mutato itinere ingis Octogesam perveniret. Hunc cum obliquo itinere caetrati peterent, conspicatus equitatus Caesaris in cohortes impetum facit; nec minimam partem temporis equitum vim caetrati sustinere potuerunt omnesque ab iis circumventi in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

71. Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undique equitatu, cum in loco aequo atque aperto confligeretur: idque
2 ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrerant legati, centuriones tribunique militum: ne dubitaret proelium committere;
3 omnium esse militum paratissimos animos. Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse: quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus sustinerent conlatisque in unum locum signis conferti neque
4 ordines neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio nec sine aqua permanere posset.

72. Caesar in eam spem venerat, se sine pugna et sine vulnere suorum rem conficere posse, quod re frumentaria adversarios interclusisset. Cur etiam secundo proelio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus
3 esset imperatoris consilio superare quam gladio. Movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis
4 atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Caesaris plerisque non probabatur; milites vero palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam cum vellet Caesar, sese non esse pugnatu-
5 Petreius atque Afranius oblata facultate in castra sese referunt. Caesar praesidiis in montibus dispositis omni ad Hiberum intercluso itinere quam proxime potest hostium castris castra communit.

73. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae fluminisque Hiberi spem dimiserant, de
2 reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent, alterum, si Tarraconem peterent. Haec consiliantibus
3 iis nuntiantur aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum legionariasque intericiunt cohortes vallumque ex castris ad aquam

ducere incipiunt, ut intra munitionem sine timore et sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur ipsique perficiendi operis causa longius progrediuntur.

74. Quorum discessu liberam nacti milites conloquiorum facultatem vulgo procedunt, et quem quisque in castris Caesaris notum aut municipem habebat conquirat atque evocat. Primum 2 agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere. Dein de imperatoris fide quaerunt, rectene se illi sint commissuri, et quod id non ab initio fecerint armaque quod cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint queruntur. His provocati sermonibus fidem 3 ab imperatore de Petrei atque Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus se statim signa translaturus confirmant legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in castra invitandi causa adducunt, alii ab suis 4 abducuntur, adeo ut una castra iam facta ex binis viderentur; compluresque tribuni militum et centuriones ad Caesarem veniunt seque ei commendant. Idem hoc fit a principibus Hispaniae, quos 5 illi evocaverant et secum in castris habebant obsidum loco. Hi suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius 6 adulescens de sua ac parentis sui salute cum Caesare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena laetitia et gratulatione 7 omnia et eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur, magnumque fructum suae pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat, consiliumque eius a cunctis probabatur.

75. Quibus rebus nuntiatis Afranius ab instituto opere discedit seque in castra recipit, sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et aequo animo ferret; Petreius vero non deserit sese: armat familiam; cum hac et 2 praetoria cohorte caetratorum barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consuevit, improvise ad vallum advolat, conloquia militum interruptit,

3 nostros repellit a castris quos deprendit, interficit. Reliqui
coeunt inter se et repentino periculo exterriti sinistras sagis
involvunt gladiosque destringunt atque ita se a caetratis equitibus-
que defendunt castrorum propinquitate confisi seque in castra
recipiunt et ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas,
defenduntur.

76. Quibus rebus confectis flens Petreius manipulos cir-
cumit militesque appellat neu se neu Pompeium absentem
imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant, obsecrat.
2 Fit celeriter concursus in praetorium. Postulat, ut iurent omnes
se exercitum ducesque non deserturos neque prodituros neque
3 sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in haec
verba iurat ipse; idem ius iurandum adigit Afranium; subse-
quuntur tribuni militum centurionesque; centuriatim producti
4 milites idem iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris
miles, ut producat: productos palam in praetorio interficiunt.
Sed plerosque ii, qui receperant, celant noctuque per vallum
5 emittunt. Sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio,
nova religio iuris iurandi spem praesentis deditionis sustulit
mentesque militum convertit et rem ad pristinam belli rationem
redegit.

77. Caesar qui milites adversariorum in castra per tempus
conloquii venerant, summa diligentia conquiri et remitti iubet.
2 Sed ex numero tribunorum militum centurionumque non nulli
sua voluntate apud eum remanserunt. Quos ille postea magno
in honore habuit; centuriones in priores ordines, equites
Romanos in tribunicium restituit honorem.

78. Prohibebantur Afraniani pabulatione, aquabantur aegre.
Frumenti copiam legionarii non nullam habebant, quod dierum
2 VII ab Ilerda frumentum iussi erant efferre, caetrati auxiliaresque
nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguae et
corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum cotidie
3 numerus ad Caesarem perfugiebat. In his erat angustiiis res.
Sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam
reverti, quod ibi paulum frumenti reliquerant; ibi se reliquum

consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius; quo 4
spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato
consilio ex castris proficiscuntur. Caesar equitatu praemisso, qui 5
novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus
subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum
equitibus proeliarentur.

79. Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes novissi-
mum agmen claudebant pluresque in locis campestribus subsi-
stebant. Si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura peri- 2
culum repellebat, quod ex locis superioribus qui antecesserant
suos ascendentes protegebant; cum vallis aut locus declivis sub- 3
erat neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant,
equites vero ex loco superiore in aversos tela coiciebant, tum
magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, cum eius modi 4
locis esset adpropinquatum, legionum signa consistere iuberent
magnoque impetu equitatum repellerent, eo submoto repente in-
citati cursu sese in valles universi demitterent atque ita trans-
gressi rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab 5
equitum suorum auxilio aberant, quorum numerum habebant
magnum, ut eos superioribus perterritos proeliis in medium
reciperent agmen utroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere
excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur.

80. Tali dum pugnatur modo, lente atque paulatim proce-
ditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt; ut tum accidit.
Milia enim progressi iii vehementiusque peragitati ab equitatu 2
montem excelsum capiunt ibique una fronte contra hostem castra
muniunt neque iumentis onera deponunt. Ubi Caesaris castra 3
posita tabernaculaque constituta et dimissos equites pabulandi
causa animum adverterunt, sese subito proripiunt hora circiter
sexta eiusdem diei et spem nacti morae discessu nostrorum
equitum iter facere incipiunt. Qua re animum adversa Caesar 4
eductis legionibus subsequitur, praesidio impedimentis paucas
cohortes relinquit; has hora x. subsequi, pabulatores equitesque
revocari iubet. Celeriter equitatus ad cotidianum itineris officium
revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut 5

paene terga convertant, compluresque milites, etiam non nulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Caesaris atque univsum imminebat.

81. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris neque ad progrediendum data facultate consistunt necessario
2 et procul ab aqua et natura iniquo loco castra ponunt. Sed isdem de causis Caesar, quae supra sunt demonstratae, proelio non lacescit. Eo die tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu
3 erumperent. Illi animadverso vitio castrorum tota nocte munitiones proferunt castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt totumque in ea re diem consumunt. Sed quantum opere processerant et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et praesenti malo aliis malis remedia
4 dabantur. Proxima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris; proximo die praesidio in castris relicto universas ad
5 aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo. His eos suppliciiis male haberi Caesar et necessariam subire deditionem quam proelio decertare malebat. Conatur tamen eos vallo fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existimabat.
6 Illi et inopia pabuli adducti et, quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.

82. In his operibus consiliisque biduum consumitur; tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae reliquae munitionis causa hora circiter viii. signo dato legiones
2 educunt aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire iubet, aciem instruit; contra opinionem enim militum famamque omnium videri proelium defugisse magnum detrimentum adferebat. Sed isdem causis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, movebatur atque hoc etiam magis, quod spatii brevitate etiam in fugam coniectis adversariis non multum ad summam victoria iuvare
3 poterat. Non enim amplius pedum milibus duobus a castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant duae: tertia

vacabat ad incursum atque impetum militum relicta. Si proelium 5
committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga
receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus
resistere, prior proelio non lacerare.

83. Acies erat Afraniana duplex legionum v, tertium in
subsidiis locum alariae cohortes obtinebant; Caesaris triplex; sed 2
primam aciem quaternae cohortes ex v legionibus tenebant; has
subsidiariae ternae et rursus aliae totidem suae cuiusque legionis
subsequebantur; sagittarii funditoresque media continebantur
acie, equitatus latera cingebat. Tali modo instructa acie tenere 3
uterque propositum videbatur: Caesar, ne nisi coactus proelium
committeret; ille, ut opera Caesaris impediret. Producitur tamen
res, aciesque ad solis occasum continentur; inde utrique in castra
discedunt. Postero die munitiones institutas Caesar parat per- 4
ficere; illi vadum fluminis Sicoris temptare, si transire possent.
Qua re animadversa Caesar Germanos levis armaturae equitum- 5
que partem flumen traicit crebrasque in ripis custodias disponit.

84. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum iam diem
sine pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum, frumenti inopia
conloquium petunt et id, si fieri possit, semoto a militibus loco.
Ubi id a Caesare negatum et, palam si conloqui vellent, con- 2
cessum est, datur obsidis loco Caesari filius Afranii. Venitur in
eum locum, quem Caesar delegit. Audiente utroque exercitu 3
loquitur Afranius: Non esse aut ipsis aut militibus suscensendum,
quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conservare
voluerint. Sed satis iam fecisse officio satisque supplicii tulisse
perpressos omnium rerum inopiam; nunc vero paene ut feras 4
circumretitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore
dolorem neque animo ignominiam ferre posse. Itaque se victos 5
confiteri; orare atque obsecrare, si qui locus misericordiae relin-
quatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeat. Haec
quam potest demississime et subiectissime exponit.

85. Ad ea Caesar respondit: Nulli omnium has partes vel
querimoniae vel miserationis minus convenisse. Reliquos enim 2
omnes officium suum praestitisse: se, qui etiam bona condicione,

et loco et tempore aequo, confluere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui iniuria etiam accepta suisque interfectis quos in sua potestate habuerit conservavit et texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint, qua in re omnium suorum vitae consulendum putarint. Sic omnium ordinum partes in miserieordia constitisse; ipsos duces a pace abhorruisse: eos neque conloquii neque indutiarum iura servasse et homines imperitos et per con-
4 loquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque adrogantia accidere soleat, uti eo recurrant et id cupidissime petant, quod
5 paulo ante contempserint. Neque nunc se illorum humilitate neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus opes augeantur suae; sed eos exercitus, quos contra se multos iam
6 annos aluerint, velle dimitti. Neque enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque submissos duces rei militaris
7 peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae provisum, quae propter diuturnitatem pacis nullum
8 auxilium desiderarit. Omnia haec iam pridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis praesideat rebus et duas bellicosissimas provincias absens tot
9 annos obtineat; in se iura magistratuum commutari, ne ex praetura et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur; in se aetatis excusationem nihil valere, quin superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus
10 evocentur; in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo aut certe sine ignominia domum revertantur exercitumque
11 dimittant. Quae tamen omnia et se tulisse patienter et esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed ne illi habeant,
12 quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent exercitumque dimitterent; si id sit factum, se nociturum nemini. Hanc unam atque extremam esse pacis condicionem.

86. Id vero militibus fuit pergratum et iucundum, ut ex ipsa significatione cognosci potuit, ut, qui aliquid iusti incommodi expectavissent, ultro praemium missionis ferrent. Nam 2 cum de loco et de tempore eius rei controversia inferretur, et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim dimitterentur; neque enim omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis 3 cum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium aut possessionem in Hispania, statim, reliqui ad Varum flumen dimittantur; ne quid iis noceatur neu quis invitus sacramentum dicere cogatur, a Caesare cavetur.

87. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut, quod quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur; militibus aequa facta aestimatione pecuniam pro his rebus dissolvit. Quascumque postea controversias 2 inter se milites habuerunt, sua sponte ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius cum stipendium ab legionibus 3 paene seditione facta flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Caesar ut cognosceret, postulatum est, eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia 4 exercitus eo biduo dimissa duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eique negotio Q. Fufium Calenum legatum praefecit. Hoc eius 5 praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

COMMENTARIUS SECUNDUS.

1. Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus
2 aggerem, vineas turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui navalibusque, altera ad portam, qua est aditus ex Gallia atque Hispania [ad id mare, quod adiacet ad ostium Rho-
3 dani]. Massilia enim fere tribus ex [oppidi] partibus mari adluitur; reliqua quarta est, quae aditum habeat ab terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altis-
4 sima munita longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

2. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus tantaque magnitudo tormentorum, ut eorum
2 vim nullae contextae viminibus vineae sustinere possent. Asseres enim pedum XII cuspidibus praefixi atque hi maximis ballistis
3 missi per III ordines cratium in terra defigebantur. Itaque pedilibus tignis coniunctis inter se porticus integebantur, atque hac
4 agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX aequandi loci causa facta item ex fortissimis tignis, convoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi possent.
5 Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo 6 tormentorum omnem administrationem tardabat. Crebrae etiam per Albicos eruptiones fiebant ex oppido ignesque aggeri et turribus inferebantur; quae facile nostri milites repellebant, magnisque ultro inlatis detrimentis eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reiciebant.

3. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe navium xvi, in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus freto Siciliae imprudente atque inopinante Curione pervehitur adpulsisque Messanam navibus atque inde 2 propter repentinum terrorem principum ac senatus fuga facta navem ex navalibus eorum deducit. Hac adiuncta ad reliquas 3 naves cursum Massiliam versus perficit praemissaque clam navicula Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe additis suis auxiliis confligant.

4. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant summaque industria armaverant (remigum, gubernatorum magna copia suppetebat) piscatoriasque adiecerant atque contexerant, ut essent 2 ab ictu telorum remiges tuti. Has sagittariis tormentisque compleverunt. Tali modo instructa classe omnium seniorum, matrum 3 familiae, virginum precibus et fletu excitati, extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturae, 4 ut invisitatis atque incognitis rebus magis confidamus vehementiusque exterreamur; ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum 5 ventum ex portu exeunt et Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt ibique naves expediunt rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars attribuitur Massiliensibus, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit aucto navium numero. Nam ad eas, quae factae erant Arelate per Caesarem, captivae Massiliensium accesserant sex. Has superioribus diebus refecerat atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros 2 superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonae atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii 3 atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuventus, quae in oppido remanserat, omnesque superioris aetatis cum liberis atque uxoribus ex publicis locis custodiisque aut

muro ad caelum manus tenderent aut templa deorum immortalium adirent et ante simulacra proiecti victoriam ab dis
4 exposcerent. Neque erat quisquam omnium, quin in eius diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret.
5 Nam et honesti ex iuventute et cuiusque aetatis amplissimi nominatim evocati atque obsecrati naves conscenderant, ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliqui fore viderent, si superavissent, vel domesticis opibus vel externis auxiliis de salute urbis confiderent.

6. Commisso proelio Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit; sed memores eorum praeceptorum, quae paulo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli
2 fortuna patienda. Diductisque nostris paulatim navibus et artificio gubernatorum et mobilitati navium locus dabatur; et si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus iniectis navem religaverant,
3 undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albici comminus pugnando deficiebant neque multum cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improvviso] imprudentibus atque im-
4 peditis vulnera inferebant. Conspicataeque naves triremes et navem D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverunt. Sed tantum re provisa Brutus
5 celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illae adeo graviter inter se incitatae conflixerunt, ut vehementissime utraque ex concursu laborarent, altera vero praefracto rostro
6 tota conlabefieret. Qua re animadversa quae proximae ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianae naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt; non enim has aut conspectus patriae aut propinquorum praecepta ad extremum vitae periculum adire co-
2 gebant: itaque ex eo numero navium nulla desiderata est. Ex

Massiliensium classe v sunt depressae, m captae, una cum Nasidianis profugit; quae omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una praemissa Massiliam huius nuntii perferendi 3 gratia cum iam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit, et re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses 4 tamen nihilo setius ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dextram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse praesidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent. Quam primo ad repentinos incur- sus humilem parvamque fecerunt. Huc se referebant; hinc, si 2 qua maior oppresserat vis, propugnabant; hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quoque versus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes v. Postea vero, 3 ut est rerum omnium magister usus hominum adhibita sollertia, inventum est magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

9. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis hostium adhaeresceret. Hanc super contignationem quantum tectum plutei ac 2 vinearum passum est laterculo adstruxerunt supraque eum locum ii tigna transversa iniecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quae turri tegimento esset futura, supraque ea tigna directo transversas trabes iniecerunt easque axibus religaverunt (has trabes paulo longiores 3 atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegimenta praependere possent ad defendendos ictus ac repellendos, cum infra eam contignationem parietes exstruerentur) eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset, centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent aut saxa ex catapultis latericium discuterent.

4 Storias autem ex funibus ancorariis III in longitudinem parietum
turris latas III pedes fecerunt easque ex tribus partibus, quae
ad hostes vergebant, in eminentibus trabibus circum turrem
praependentes religaverunt; quod unum genus tegimenti aliis
5 locis erant experti nullo telo neque tormento traici posse. Ubi
vero ea pars turris, quae erat perfecta, tecta atque munita est
ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt; turris
tectum per se ipsum pressionibus ex contignatione prima suspen-
6 dere ac tollere coeperunt. Ubi quantum storiarum demissio
patiebatur, tantum elevarant, intra haec tegimenta abditi atque
muniti parietes lateribus exstruebant rursusque alia pressione
7 ad aedificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius
contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta extremis
lateribus instruebant exque ea contignatione rursus summam
8 contabulationem storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere
ac periculo sex tabulata exstruxerunt fenestrasque, quibus in locis
visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

10. Ubi ex ea turri quae circum essent opera tueri se
posse sunt confisi, musculum pedes LX longum ex materia
bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrem murumque
2 perducerent, facere instituerunt. Cuius musculi haec erat forma.
Duae primum trabes in solo aequae longae distantes inter se
pedes III conlocantur inque eis columellae pedum in altitudinem V
3 defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio coniungunt,
ubi tigna, quae musculi tegendi causa ponant, conlocentur. Eo
super tigna bipedalia iniciunt eaque laminis clavisque religant.
4 Ad extremum musculi tectum trabesque extremas quadratas
regulas III patentes digitos defigunt, quae lateres, qui super
5 musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatim
structo ut trabes erant in capreolis conlocatae, lateribus lutoque
musculus, ut ab igni, qui ex muro iaceretur, tutus esset, conte-
6 gitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa
lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus
7 corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum
vineis ad ipsam turrem perficiunt subitoque inopinantibus hostibus

machinatione navali, phalangis subiectis, ad turrem hostium admovent, ut aedificio iungatur.

11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa quam maxima possunt vectibus promovent praecipitataque de muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiae sustinet et quicquid incidit fastigio musculi delabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas 2 taeda ac pice refertas incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutae labuntur, delapsae ab lateribus longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites 3 vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri latericia a nostris telis tormentisque defenditur; hostes ex muro ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus 4 iam lapidibus ex illa, quae suberat, turri subductis repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbat, cum hostes urbis direptione perterriti inermes cum infulis se porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt.

12. Qua nova re oblata omnis administratio belli consistit militesque aversi a proelio ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes proiciunt; orant, ut adventus Caesaris expectetur. Captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subru- 3 tam; itaque ab defensione desistere. Nullam exoriri moram posse, quo minus, cum venisset, si imperata non facerent ad nutum, e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris con- 4 cidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in urbem inrumperent urbemque delerent. Haec atque eiusdem generis complura ut ab hominibus doctis magna cum misericordia fletuque pronuntiantur.

13. Quibus rebus commoti legati milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. In- 2 dutiarum quodam genere misericordia facto adventus Caesaris expectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta omnes curam et diligentiam remittunt. Caesar 3

enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes puberes interficerent; quod se facturos minabantur, aegreque tunc sunt retenti, quin in oppidum inrumperent, graviterque eam retulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quaerunt interiectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contactaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius haec omnia consumerentur, quam, quem ad modum accidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti arma, quae possunt, arripiunt; alii ex castris sese incitant: fit in hostes impetus; sed de muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum turrimque latericiam libere incendunt. Ita multorum mensum labor hostium perfidia et vi tempestatis puncto temporis interiit. 5 Temptaverunt hoc idem Massilienses postero die. Eandem nacti tempestatem maiore cum fiducia ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. 6 Sed ut superioribus temporibus contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

15. Trebonius ea, quae sunt amissa, multo maiore militum studio administrare et reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores et apparatus male cecidisse viderunt indutiisque per scelus violatis suam virtutem inrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis

et convectis, aggerem novi generis atque inauditum ex latericiis duobus muris senum pedum crassitudine atque eorum murorum contignatione facere instituerunt aequa fere latitudine, atque ille congesticius ex materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros aut imbecillitas materiae postulare videretur, pilae interponuntur, traversaria tigna inciduntur, quae firmamento esse possint, et quicquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles, dextra ac sinistra muro tectus, adversus plutei obiectu, operi quaecumque sunt usui sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia et virtute militum brevi reconciliatur. Portae, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt ea, quae diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiae neque eruptioni locus esset neque quicquam omnino relinqueretur, qua aut telis militibus aut igni operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circummuniri posse, sic ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum paene inaedificata muris ab exercitu nostro moenia viderentur ac telum manu coiceretur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire parique condicione ex muro ac turribus bellandi data se virtute nostris adaequare non posse intellegunt, ad easdem deditionis condiciones recurrunt.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus amicissime de Caesare loquebatur: praeoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide; necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere; neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciarium operam obtineret, neque quae vires suae, quae voluntas erga Caesarem totius provinciae. Haec omnibus ferebat sermonibus neque se in ullam partem movebat. Postea vero quam Caesarem ad Massiliam

detineri cognovit, copias Petrei cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque expectari et consentire omnem citeriorem provinciam, quaeque postea acciderant de angustiis ad Ilerdam rei frumentariae accepit, atque haec ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motus fortunae movere coepit.

18. Dilectum habuit tota provincia: legionibus completis duabus cohortes circiter xxx alarias addidit. Frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret. Naves longas x Gaditanis ut facerent imperavit, complures praeterea Hispali faciendas curavit. Pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes praesidii causa ex provincia misit Gaiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandae hereditatis causa venerat missus a Domitio, oppido Gadibus praefecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Caesarem contiones. Saepe ex tribunali praedicavit adversa Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse; haec se certis nuntiis, certis auctoribus comperisse.
- 4 Quibus rebus perterritos cives Romanos eius provinciae sibi ad rem publicam administrandam HS CLXXX et argenti pondo xx
- 5 milia, tritici modium cxx milia polliceri coegit. Quas Caesari esse amicas civitates arbitrabatur, his graviora onera iniungebat praesidiaque eo deducebat et iudicia in privatos reddebat, qui verba atque orationem adversus rem publicam habuissent: eorum bona in publicum addicebat. Provinciam omnem in sua et
- 6 Pompei verba ius iurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, bellum parabat. Ratio autem haec erat belli, ut se cum II legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret; provinciam enim omnem Caesaris rebus favere cognoverat. In insula frumento navibus-
- 7 que comparatis bellum duci non difficile existimabat. Caesar etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere, quod

magna esse Pompei beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

19. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse cum de equitibus magnis itineribus praegreditur edictumque praemittit, ad quam diem magistratus principesque omnium civitatum sibi esse praesto Cordubae vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato nulla 2 fuit civitas, quin ad tempus partem senatus Cordubam mitteret, non civis Romanus paulo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubae conventus per se portas Varroni clausit, 3 custodias vigilasque in turribus muroque disposuit, cohortes 4 duas, quae colonicae appellabantur, cum eo casu venissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Isdem diebus Carmonenses, 5 quae est longe firmissima totius provinciae civitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit portasque praeclusit.

20. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gades contenderet, ne itinere aut traiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Caesarem voluntas provinciae reperiebatur. Progresso ei paulo longius litterae Gadibus 2 redduntur, simul atque sit cognitum de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quae essent ibi in praesidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Caesari servarent. Hoc inito consilio denuntiavisse 3 Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, se sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis 4 rebus altera ex duabus legionibus, quae vernacula appellabatur, ex castris Varronis adstante et inspectante ipso signa sustulit seseque Hispalim recepit atque in foro et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo eius conventus cives Romani 5 comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere converso 6 sese Italicam venturum praemisisset, certior ab suis factus est praeclusas esse portas. Tum vero omni interclusus itinere ad 7

Caesarem mittit, paratum se esse legionem, cui iusserit, tradere.

- 8 Ille ad eum Sex. Caesarem mittit atque huic tradi iubet. Tradita legione Varro Cordubam ad Caesarem venit; relatis ad eum publicis cum fide rationibus quod penes eum est pecuniae tradit et quid ubique habeat frumenti ac navium ostendit.

21. Caesar contione habita Cordubae omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod praesidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent seseque in libertatem vindicavissent; tribunis militum centurionibusque, qui eo praesidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmavissent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognoverat. Tributis quibusdam populis publicis privatisque praemiis reliquos in posterum bona spe complet biduumque Cordubae commoratus Gades profisciscitur.
- 3 Pecunias monumentaque, quae ex fano Herculis conlata erant in privatam domum, referri in templum iubet. Provinciae Q.
- 4 Cassium praeficit; huic III legiones attribuit. Ipse iis navibus, quas M. Varro quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris
- 5 provinciae legationes Caesaris adventum exspectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus Tarracone discedit pedibusque Narbonem atque inde Massiliam pervenit. Ibi legem de dictatore latam seseque dictatorem dictum a M. Lepido praetore cognoscit.

22. Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariae ad summam inopiam adducti, bis proelio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati ex diutina conclusione et mutatione victus (panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huius modi casus antiqutis paratum in publicum contulerant), deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cognoverant,
- 2 sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus

L. Domitius cognita Massiliensium voluntate navibus **iii** comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem profectus est. Hunc **3** conspicatae naves, quae iussu Bruti consuetudine cotidiana ad portum excubabant, sublatis ancoris sequi coeperunt. Ex his **4** unum ipsius navigium contendit et fugere perseveravit auxilioque tempestatis ex conspectu abiit, duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses **5** arma tormenta ex oppido, ut est imperatum, proferunt, naves ex portu navalibusque educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis Caesar magis eos pro nomine et vetu- **6** state quam pro meritis in se civitatis conservans duas ibi legiones praesidio relinquit, ceteras in Italiam mittit; ipse ad urbem proficiscitur.

23. Isdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia et iam ab initio copias P. Attii Vari despiciens duas legiones ex **iii**, quas a Caesare acceperat, **v** equites transportabat biduoque et noctibus tribus navigatione consumptis adpellit ad eum locum, qui appellatur Anquillaria. Hic locus abest a Clupeis **2** passuum **xxii** milia habetque non incommodam aestate stationem et duobus eminentibus promunturiis continetur. Huius adventum **3** L. Caesar filius cum **x** longis navibus ad Clupeam praestolans, quas naves Uticae ex praedonum bello subductas P. Attius reficiendas huius belli causa curaverat, veritus navium multitudinem ex alto refugerat adpulsaeque ad proximum litus trireme constrata et in litore relictas pedibus Hadrumentum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis praesidio tue- **4** batur. Reliquae Caesaris naves eius fuga se Hadrumentum receperunt. Hunc secutus Marcius Rufus quaestor navibus **xii** **5** quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in litore relictam navem conspexit, hanc remulco abstraxit; ipse ad C. Curionem cum classe redit.

24. Curio Marcium Uticam navibus praemittit; ipse eodem cum exercitu proficiscitur biduique iter progressus ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum legatum cum le- **2**

gionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad castra explo-
3 randa Cornelia, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id
autem est ingum directum, eminens in mare, utraque ex parte
praeruptum atque asperum, sed tamen paulo leniore fastigio ab
4 ea parte, quae ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica
paulo amplius passuum milibus III. Sed hoc itinere est fons, quo
mare succedit longius, lateque is locus restagnat; quem si qui
vitare voluerit, sex milium circuitu in oppidum pervenit.

25. Hoc explorato loco Curio castra Vari conspicit muro
oppidoque coniuncta ad portam, quae appellatur Belica, admo-
dum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Utica, altera
theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis
2 maximis aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit
multa undique portari atque agi plenissimis viis, quae repentini
3 tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equi-
tatum mittit, ut diriperet atque haberet loco praedae; eodemque
tempore his rebus subsidio de equites Numidae ex oppido pe-
ditesque cccc mittuntur a Varo, quos auxilii causa rex Iuba
4 paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum hospitium
cum Pompeio et simultas cum Curione intercedebat, quod tri-
bunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Iubae pu-
5 blicaverat. Concurrunt equites inter se; neque vero primum im-
petum nostrorum Numidae ferre potuerunt, sed interfectis circiter
6 cxx reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim ad-
ventu longarum navium Curio pronuntiare onerariis navibus
iubet, quae stabant ad Uticam numero circiter cc, se in hostium
habiturum loco, qui non ex vestigio ad castra Cornelia naves
7 traduxisset. Qua pronuntiatione facta temporis puncto sub-
latis ancoris omnes Uticam relinquunt et quo imperatum est
transeunt. Quae res omnium rerum copia complevit exer-
citus.

26. His rebus gestis Curio se in castra ad Bagradam
recipit atque universi exercitus conclamatione imperator appel-
latur posteroque die Uticam exercitum ducit et prope oppidum
2 castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto equites ex sta-

tione nuntiant magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire; eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur, et vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus praemittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur; ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. Equitesque committunt proelium et, prius quam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam coiciunt equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recipit, magnum peditum numerum interficiunt.

27. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis ~~xxii~~ ad Attium Varum perfugunt. Hi, sive vere quam habuerant opinionem ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt (nam quae volumus, ea credimus libenter, et quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus), confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse a Curione maximeque opus esse in conspectum exercitus venire et conloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus postero die mane legiones ex castris educit. Facit idem Curio, atque una valle non magna interiecta suas uterque copias instruit.

28. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic dimissus a Caesare in Africam venerat, legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar, adeo ut paucis mutatis centurionibus idem ordines manipuli constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis atque obsecrare milites coepit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium atque apud se quaestorem dixissent, memoriam deponerent neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna eademque in obsidione perpassi, neu pro his pugnarent, a quibus cum contumelia perfugae appellarentur. Huc pauca ad spem largitionis addidit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. Hac ha-

bita oratione nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas uterque copias reducit.

29. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor animis. Is variis hominum sermonibus celeriter augetur. Unus quisque enim opiniones fingebat et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanerat atque alius alii tradiderat, plures auctores eius rei videbantur. Erat civile bellum; genus hominum, cui quod liberet, liceret facere et sequi quod vellet; legiones eae, quae paulo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Caesaris beneficia imminuerat consuetudo, qua offerrentur); municipia etiam diversis partibus coniuncta (aeque enim ex Marsis Paelignisque veniebant); et qui superiore nocte in contuberniis circulisque auditi fuerant sermones militum dubii, durius accipiebantur, non nulli etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.

30. Quibus de causis consilio convocato de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibus modis castraque Vari oppugnanda censerent, quod in huius modi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrantur; postremo praestare dicebant per virtutem in pugna belli fortunam experiri quam desertos et circumventos ab suis gravissimum supplicium perpeti. Erant, qui censerent de tertia vigilia in castra Cornelia recedendum, ut maiore spatio temporis interiecto militum mentes sanarentur, simul, si quid gravius accidisset, magna multitudine navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

31. Curio utrumque improbens consilium quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia et opere et natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? At vero quid proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non et felicitas rerum gestarum exercitus benevolentiam imperatoribus et res adversae odia con-

cilient! Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam 4
et desperationem omnium et alienationem exercitus? Nam ne-
que prudentes suspicari oportet sibi parum credi neque impro-
bos scire sese timeri, quod illis licentiam timor augeat noster,
his suspicio studia deminuat. Quod si iam, inquit, haec explo- 5
rata habeamus, quae de exercitus alienatione dicuntur, quae
quidem ego aut omnino falsa aut certe minora opinione esse
confido, quanto haec dissimulari et occultari quam per nos con-
firmari praestet? An non, uti corporis vulnera, ita exercitus 6
incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? At 7
etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt, quo maiorem, credo,
licentiam habeant qui peccare conentur. Namque huius modi
res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime
adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra 8
oppugnanda censeam, neque tanti timoris, uti spe deficiam, at-
que omnia prius experienda arbitror magnaue ex parte iam
me una vobiscum de re iudicium facturum confido.

32. Dimisso consilio contionem advocat militum. Comme-
morat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar, ut ma-
gnam partem Italiae beneficio atque auctoritate eorum suam
fecerit. 'Vos enim vestrumque factum', inquit, 'omnia deinceps 2
municipia sunt secuta, neque sine causa et Caesar amicissime
de vobis et illi gravissime iudicaverunt. Pompeius enim nullo
proelio pulsus vestri facti praeiudicio demotus Italia excessit;
Caesar me, quem sibi carissimum habuit, provincias Siciliam
atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non
potest, vestrae fidei commisit. At sunt, qui vos hortentur, ut 3
a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius quam uno
tempore et nos circumvenire et vos nefario scelere obstringere?
aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos 4
prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant, in eorum pote-
statem veniatia, qui se per vos perisse existimant? An vero in 5
Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exer-
citus, duos superatos duces, duas receptas provincias? haec
acta diebus XL, quibus in conspectum adversariorum venerit

6 Caesar? An, qui incolumes resistere non potuerunt, perditii
resistant? vos autem incerta victoria Caesarem secuti diuidi-
cata iam belli fortuna victum sequamini, cum vestri officii
7 praemia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a
8 vobis dicunt et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne
vero L. Domitium an vos Domitius deseruit? Nonne extremam
pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi clam salutem fuga
petivit? non proditi per illum Caesaris beneficio estis conser-
9 vati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, cum proiectis
fascibus et deposito imperio privatus et captus ipse in alie-
nam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo ne-
glecto sacramento, quo tenemini, respiciatis illud, quod deditione
10 ducis et capitis deminutione sublatum est. At, credo, Caesarem
probat, in me offenditis. Qui de meis in vos meritis praedi-
caturus non sum, quae sunt adhuc et mea voluntate et vestra
expectatione leviora; sed tamen sui laboris milites semper
eventu belli praemia petiverunt, qui qualis sit futurus, ne vos
11 quidem dubitatis: diligentiam quidem nostram, aut, quem ad
12 finem adhuc res processit, fortunam cur praeteream? An pae-
nitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum nulla om-
nino nave desiderata traduxerim? quod classem hostium primo
impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri
proelio superaverim? quod ex portu sinuque adversariorum co-
nares oneratas abduxerim eoque illos compulerim, ut neque pe-
13 destri itinere neque navibus commeatu iuvare possint? Hac vos
fortuna atque his ducibus repudiatis Corfiniensem ignominiam,
Italiae fugam, Hispaniarum deditionem — Africi belli praeiu-
14 dicia — sequimini! Equidem me Caesaris militem dici volui,
vos me imperatoris nomine appellavistis. Cuius si vos paenitet,
vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen
ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.'

33. Qua oratione permoti milites crebro etiam dicentem
interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem
2 sustinere viderentur; discedentem vero ex contione universi co-
hortantur, magno sit animo neu dubitet proelium committere

et suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata om- 3
nium et voluntate et opinione consensu suorum constituit Curio,
cum primum sit data potestas, proelio rem committere, postero- 4
que die productos eodem loco, quo superioribus diebus consti-
terat, in acie conlocat. Ne Varus quidem dubitat copias pro- 5
ducere, sive sollicitandi milites sive aequo loco dimicandi detur
occasio, ne facultatem praetermittat.

34. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum
est, non ita magna, at difficili et arduo ascensu. Hanc uterque
si adversariorum copiae transire conarentur, exspectabat, quo
aequiore loco proelium committeret. . . . Simul ab sinistro 2
cornu P. Attii equitatus omnis et una levis armaturae inter-
iecti complures cum se in vallem demitterent, cernebantur.
Ad eos Curio equitatum et duas Marrucinorum cohortes mittit. 3
Quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed
admissis equis ad suos refugerunt; relictis ab his qui una pro-
currerant levis armaturae circumveniebantur atque interficie-
bantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere 4
et concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Caesaris, quem Curio
secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re
militari sciebat, 'Perterritum', inquit, 'hostem vides, Curio: quid
dubitas uti temporis opportunitate?' Ille unum elocutus, ut 5
memoria tenerent milites ea, quae pridie sibi confirmassent,
sequi sese iubet et praecurrit ante omnes. Adeoque erat im-
pedita vallis, ut in ascensu nisi sublevati a suis primi non
facile eniterentur. Sed praeoccupatus animus Attianorum mili- 6
tum timore et fuga et caede suorum nihil de resistendo cogi-
tabat, omnesque iam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur.
Itaque prius quam telum adigi posset aut nostri propius acce-
derent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra recepit.

35. Qua in fuga Fabius Paelignus quidam ex infimis ordi-
nibus de exercitu Curionis primus agmen fugientium consecutus
magna voce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse
ex eius militibus et monere aliquid velle ac dicere videretur.
Ubi ille saepius appellatus respexit ac restitit et, quis esset 2

aut quid vellet, quaesivit, umerum apertum gladio adpetit, paulumque afuit, quin Varum interficeret; quod ille periculum sublato ad eius conatum scuto vitavit. Fabius a proximis militibus circumventus interficitur. Ac fugientium multitudine ac turba portae castrorum occupantur atque iter impeditur, pluresque in eo loco sine vulnere quam in proelio aut fuga intereunt, neque multum afuit, quin etiam castris expellerentur, ac non nulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura et munitio castrorum adiri tunc prohibebat, tum quod ad proelium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quae ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus praeter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter decem interfectis ac multum vulneratis; qui omnes discessu Curionis multique praeterea per simulationem vulnere ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animadversa Varus et terrore exercitus cognito, bucinatore in castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

36. Postero die Curio obsidere Uticam valloque circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli diuturnitate otii, Uticenses pro quibusdam Caesaris in se beneficiis illi amicissimi, conventus is, qui ex variis generibus constaret, terror ex superioribus proeliis magnus. Itaque de deditione omnes iam palam loquebantur et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbare vellet. Haec cum agerentur, nuntii praemissi ab rege Iuba venerunt, qui illum adesse cum magnis copiis dicerent et de custodia ac defensione urbis hortarentur. Quae res eorum perterritos animos confirmavit.

37. Nuntiabantur haec eadem Curioni, sed aliquamdiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iamque Caesaris in Hispania res secundae in Africam nuntiis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus nihil contra se regem ausurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit minus v et xx milibus longe ab Utica eius copias abesse, relictis munitionibus sese in castra Cornelia recepit.

Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre 4
 coepit statimque in Siciliam misit, uti duae legiones reliquis-
 que equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducen- 5
 dum aptissima natura loci et munitione et maris propinquitate
 et aquae et salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat
 salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non 6
 frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Ita-
 que omnium suorum consensu Curio reliquas copias exspectare
 et bellum ducere parabat.

38. His constitutis rebus probatisque consiliis ex perfugis
 quibusdam oppidanis audit Iubam revocatum finitimo bello et
 controversiis Leptitanorum restitisse in regno, Saburram, eius
 praefectum, cum mediocribus copiis missum Uticae adpropin-
 quare. His auctoribus temere credens consilium commutat et 2
 proelio rem committere constituit. Multum ad hanc rem pro-
 bandam adiuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris tem-
 poris proventus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulsus 3
 equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad
 flumen Bagradam; quibus praeerat Saburra, de quo ante erat
 auditum, sed rex cum omnibus copiis insequabatur et sex milium
 passuum intervallo ab Saburra consederat. Equites missi nocte 4
 iter conficiunt, imprudentes atque inopinantes hostes adgredi-
 untur. Numidae enim quadam barbara consuetudine nullis or-
 dinibus passim consederant. Hos oppressos somno et dispersos 5
 adorti magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti
 profugiunt. Quo facto ad Curionem equites revertuntur capti-
 vosque ad eum reducunt.

39. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat cohorti-
 bus v castris praesidio relictis. Progressus milia passuum vi 2
 equites convenit, rem gestam cognovit. Ex captivis quaerit,
 quis castris ad Bagradam praesit; respondent Saburram. Re- 3
 liqua studio itineris conficiendi quaerere praetermittit proxi-
 maque respiciens signa 'Videtisne', inquit, 'milites, captivorum
 orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse
 copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerint?

Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemiis
4 vestris et de referenda gratia cogitare incipiamus'. Erant per
se magna, quae gesserant equites, praesertim cum eorum exi-
guus numerus cum tanta multitudine Numidarum confertur.
Haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis
5 homines laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia
praeferebantur, capti homines equitesque producebantur, ut,
quicquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari
6 videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites
sequi iubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga
perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti
subsequi non poterant atque alii alio loco resistebant. Ne haec
quidem res Curionem ad spem morabatur.

40. Iuba certior factus a Saburra de nocturno proelio II
milia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suae custodiae
causa circum se habere consuevit, et peditum eam partem, cui
2 maxime confidebat, Saburrae submittit; ipse cum reliquis copiis
3 elephantisque LX lentius subsequitur. Suspiscatus praemissis
equitibus ipsum adfore Curionem Saburra copias equitum pedi-
tumque instruit atque his imperat, ut simulatione timoris
paulatim cedant ac pedem referant; sese, cum opus esset, signum
proelii daturum et, quod rem postulare cognovisset, imperatu-
4 rum. Curio ad superiorem spem addita praesentis temporis
opinionem hostes fugere arbitratus copias ex locis superioribus
in campum deducit.

41. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto
2 iam labore exercitu XII milium spatio consistit. Dat suis signum
Saburra, aciem constituit et circumire ordines atque hortari in-
cipit; sed peditatu dumtaxat procul ad speciem utitur, equites
3 in aciem immittit. Non deest negotio Curio suosque hortatur,
ut spem omnem in virtute reponant. Ne militibus quidem, ut
defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium
ad pugnandum virtusque deerat; sed hi erant numero CC, reli-
4 qui in itinere substiterant. Hi, quamcumque in partem impetum
fecerant, hostes loco cedere cogeant, sed neque longius fugien-

tes prosequi neque vehementius equos incitare poterant. At 5
equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram
et aversos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procucurrissent, 6
Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant et ab acie
excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare neque
procurrere et casum subire tutum videbatur. Hostium copiae 7
submissis ab rege auxiliis crebro augebantur; nostros vires
lassitudine deficiebant, simul ii, qui vulnera acceperant, neque
acie excedere neque in locum tutum referri poterant, quod tota
acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute 8
desperantes, ut extremo vitae tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur aut parentes suos
commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset.
Plena erant omnia timoris et luctus.

42. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes
suas neque preces audiri intellegit, unam, ut in miseris rebus,
spem reliquam salutis esse arbitratus proximos colles capere
universos atque eo signa ferri iubet. Hos quoque praeoccupat
missus a Saburra equitatus. Tum vero ad summam despera- 2
tionem nostri perveniunt et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. 3
Domitius, praefectus equitum, cum paucis equitibus circum-
sistens, ut fuga salutem petat atque in castra contendat, et se
ab eo non discessurum pollicetur. At Curio numquam se amisso 4
exercitu, quem a Caesare suae fidei commissum acceperit, in
eius conspectum reversurum confirmat atque ita proelians interficitur. Equites ex proelio perpauci se recipiunt; sed ii, quos 5
ad novissimum agmen equorum reficiendorum causa substituisse
demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa
sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes
interficiuntur.

43. His rebus cognitis Marcius Rufus quaestor in castris
relictus a Curione cohortatur suos, ne animo deficient. Illi orant
atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur

magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas
2 ad litus adpulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut
alii adesse copias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare
Varum iamque se pulverem venientium cernere (quarum rerum
nihil omnino acciderat), alii classem hostium celeriter advola-
3 turam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus sibi quisque
consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum
fuga navium onerariarum magistros incitabat; pauci lenunculi
4 ad officium imperiumque conveniebant. Sed tanta erat completis
litoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscende-
rent, ut multitudine atque onere non nulli deprimerentur, reliqui
hoc timore propius adire tardarentur.

44. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patres plerique
familiae, qui aut gratia aut misericordia valerent aut naves
adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent.
Reliquae copiae missis ad Varum noctu legatorum numero
2 centurionibus sese ei dediderunt. Quarum cohortium milites
postero die ante oppidum Iuba conspicatus suam esse praedicans
praedam magnam partem eorum interfici iussit, paucos electos
in regnum remisit, cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur
3 neque resistere auderet. Ipse equo in oppidum vectus prose-
quentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser.
Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis, quae fieri vellet
Uticae, constituit atque imperavit diebusque post paucis se in
regnum cum omnibus copiis recepit.

COMMENTARIUS TERTIUS.

1. Dictatore habente comitia Caesare consules creantur C. Iulius Caesar et P. Servilius; is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides 2 tota Italia esset angustior neque creditae pecuniae solverentur, constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset, atque eae creditoribus traderentur. Hoc et ad timorem novarum 3 tabularum tollendum minuendumve, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimavit. Item praetoribus 4 tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus non nullos ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, quae iudicia aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit, qui se illi initio civilis 5 belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet, proinde aestimans ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat 6 enim prius hos iudicio populi debere restitui quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia aut arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.

2. His rebus et feriis Latinis comitiisque omnibus perficiendis xi dies tribuit dictaturaque se abdicat et ab urbe proficiscitur Brundisiumque pervenit. Eo legiones xii, equitatum omnem venire iusserat. Sed tantum navium repperit, ut anguste 2 xv milia legionariorum militum, dc equites transportari possent. Hoc unum Caesari ad celeritatem conficiendi belli defuit. Atque 3 eae ipsae copiae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi

in Gallia tot bellis defecerant longumque iter ex Hispania [magnum] numerum deminuerat et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus omnem exercitum valetudine temptaverat.

3. Pompeius annum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, Aegypto classem coegerat, magnam
2 omnibus locis aedificandam curaverat; magnam imperatam Asiae, Syriae regibusque omnibus et dynastis et tetrarchis et liberis Achaiae populis pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat.

4. Legiones effecerat civium Romanorum VIII: v ex Italia, quas traduxerat; unam ex Cilicia veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex Creta et Macedonia ex veteranis militibus, qui dimissi a superioribus imperatoribus in his provinciis consederant; duas ex Asia, quas Lentulus consul
2 conscribendas curaverat; — praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia Epiroque supplementi nomine in legiones distribuerat: his Antonianos milites admiscuerat. —
3 Praeter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones II. Sagittarios Creta, Lacedaemone, ex Ponto atque Syria reliquisque civitatibus — III milia numero — habebat, funditorum cohortes sescenarias II, equitum VII milia. Ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat et Sadalam filium miserat;
4 ex Macedonia CC erant, quibus Rhascypolis praeerat, excellenti virtute; D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praesidii causa apud regem Ptolomaeum reliquerat, Cn. Pompeius filius cum classe adduxerat; DCCC ex servis
5 suis pastorumque suorum numero coegerat; CCC Tarcondarius Castor et Domnilaus ex Gallograecia dederant (horum alter una venerat, alter filium miserat); CC ex Syria a Commageno Antiocho, cui magna Pompeius praemia tribuerat, missi erant
6 in his plerique hippotoxotae. Huc Dardanos, Bessos partim

mercennarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedones, Thessalos ac reliquarum gentium et civitatum . . . adiecerat atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

5. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare 2 Dyrrachii, Apolloniae omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare transire Caesarem prohiberet, eiusque rei causa omni ora maritima classem disposuerat. Praeerat Aegyptiis 3 navibus Pompeius filius, Asiaticis D. Laelius et C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio, Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo et M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepositus cuncta 4 administrabat; ad hunc summa imperii respiciebat.

6. Caesar, ut Brundisium venit, contionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, aequo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti naves conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi, omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent, conclamantibus omnibus, imperaret, quod vellet: 2 quodcumque imperavisset, se aequo animo esse facturos, II. Non. Ian. naves solvit. Impositae, ut supra demonstratum est, legiones VII. Postridie terram attigit, Cerauniorum saxa inter et 3 alia loca periculosa quietam nactus stationem, et portus omnes timens, quod teneri ab adversariis arbitrabantur, ad eum locum, qui appellabatur Palaeste, omnibus navibus ad unam incolumibus milites exposuit.

7. Erat Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XVIII, quibus iussu D. Laelii praeerant, M. Bibulus cum navibus ex Coreyrae. Sed neque illi sibi con- 2 fisi ex portu prodire sunt ausi, cum Caesar omnino XII naves longas praesidio duxisset, in quibus erant constratae IIII, neque 3 Bibulus impeditis navibus dispersisque remigibus satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Caesar, quam de eius adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

8. Expositis militibus naves eadem nocte Brundisium a
Caesare remittuntur, ut reliquae legiones equitatusque transpor-
2 tari possent. Huic officio praepositus erat Fufius Calenus lega-
tus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed
serius a terra provectae naves neque usae nocturna aura in
3 redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyrae certior factus
de adventu Caesaris, sperans alicui se parti onustarum navium
occurrere posse inanibus occurrit et nactus circiter xxx in eas
indiligentiae suae ac doloris iracundiam erupit omnesque in-
cendit eodemque igne nautas dominosque navium interfecit
4 magnitudine poenae reliquos deterreri sperans. Hoc confecto
negotio a Sasonis ad Curici portum stationes litoraue omnia
longe lateque classibus occupavit custodiisque diligentius
dispositis ipse gravissima hieme in navibus excubans neque
ullum laborem aut munus despiciens, ne quod subsidium ex-
spectanti Caesari in conspectum venire posset

9. Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius cum iis,
quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis
2 reliquisque barbaris Issam a Caesaris amicitia avertit; conven-
tum Salonis cum neque pollicitationibus neque denuntiatione
periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. [Est
3 autem oppidum et loci natura et colle munitum.] Sed celeriter
cives Romani ligneis effectis turribus his sese munierunt et,
cum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum,
crebris confecti vulneribus ad extremum auxilium descenderunt
servosque omnes puberes liberaverunt et praeseclis omnium
4 mulierum crinibus tormenta effecerunt. Quorum cognita sen-
tentia Octavius quinis castris oppidum circumdedit atque uno
5 tempore obsidione et oppugnationibus eos premere coepit. Illi
omnia perpeti parati maxime a re frumentaria laborabant. Cui
rei missis ad Caesarem legatis auxilium ab eo petebant; reliqua,
6 ut poterant, incommoda per se sustinebant. Et longo inter-
posito spatio cum diuturnitas oppugnationis neglegentiores
Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis
discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne

quid cotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum iis, quos nuper liberaverant, in proxima Octavii castra inruperunt. His expugnatis eodem impetu altera sunt adorti [inde tertia 7 et quarta] et deinceps reliqua omnibusque eos castris expulerunt et magno numero interfecto reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. [Hic fuit oppugnationis exitus.] 8 Iamque hiems adpropinquabat, et tantis detrimentis acceptis Octavius desperata oppugnatione oppidi Dyrrachium sese ad Pompeium recepit.

10. Demonstravimus L. Vibullium Rufum, Pompei praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro 2 suis beneficiis Caesar idoneum iudicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret, eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intellegebat. Erat autem haec summa 3 mandatorum: debere utrumque pertinaciae finem facere et ab armis discedere neque amplius fortunam periclitari. Satis esse 4 magna utrimque incommoda accepta, quae pro disciplina et praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent: illum 5 Italia expulsum, amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis et cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum centum atque xxx; se morte Curionis et detrimento Africani exercitus et Antonii militumque deditioe ad Curictam. Proinde 6 sibi ac rei publicae parcerent, cum, quantum in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc 7 unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret et pares ambo viderentur; si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum condicionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aequa parte contentum qui se omnia habiturum confideret. Condiciones pacis, quoniam antea con- 8 venire non potuissent, Romae ab senatu et a populo peti debere. Interesse id rei publicae et ipsis placere oportere. Si uterque 9 in contione statim iuravisset se triduo proximo exercitum dimissurum, depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore utrumque contentum.

10 [Haec quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.]

11. Vibullius his expositis [Corcyrae] non minus necessarium esse existimavit de repente adventu Caesaris Pompeium fieri certiore, uti ad id consilium capere posset, [ante] quam de mandatis agi [inciperet], atque ideo continuato nocte ac die itinere atque omnibus locis mutatis ad celeritatem iumentis ad
2 Pompeium contendit, ut adesse Caesarem nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrachiumque habebat. Sed re nova perturbatus maioribus itineribus Apolloniam petere coepit, ne Caesar orae
3 maritimae civitates occuparet. At ille expositis militibus eodem die Oricum proficiscitur. Quo cum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompei oppido praeerat praesidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, cum Graecos
4 murum ascendere atque arma capere iuberet, illi autem se contra imperium populi Romani pugnatuos negarent, oppidani autem etiam sua sponte Caesarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxiliis portas aperuit et se atque oppidum Caesari dedit in columbiaque ab eo conservatus est.

12. Recepto Caesar Orico nulla interposita mora Apolloniam proficiscitur. Eius adventu audito L. Staberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem atque eam munire obsidesque ab Apolloniatis exigere coepit. Illi vero daturus se negare neque portas consuli praeclusuros neque sibi iudicium sumptuos contra atque omnis Italia populusque Romanus
3 iudicavisset. Quorum cognita voluntate clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt oppidoque recipiunt.
4 Hos sequuntur Byllidenses et Amantini et reliquae finitimae civitates totaque Epirus et legatis ad Caesarem missis quae imperaret facturos se pollicentur.

13. At Pompeius cognitis his rebus, quae erant Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrachio timens diurnis eo nocturnis
2 que itineribus contendit. Simul Caesar adpropinquare dicebatur, tantusque terror incidit eius exercitui, quod properans noctem

diei coniunxerat neque iter intermiserat, ut paene omnes ex Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma proicerent ac fugae simile iter videretur. Sed cum prope 3 Dyrrachium Pompeius constitisset castraque metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu princeps Labienus procedit iuratque se eum non deserturum eundemque casum subitarum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant 4 legati; hos tribuni militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. Caesar praeoccupato itinere ad 5 Dyrrachium finem properandi facit castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut [castellis vigiliisque] bene merita civitates tutae essent praesidio, ibique reliquarum ex Italia legionum adventum expectare et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius fecit et trans flumen Apsum 6 positis castris eo copias omnes auxiliaque conduit.

14. Calenus legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantam navium facultatem habebat, naves solvit paulumque a portu progressus litteras a Caesare accipit, quibus est certior factus portus litoraue omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito se 2 in portum recipit navesque omnes revocat. Una ex his, quae perseveravit neque imperio Caleni obtemperavit, quod erat sine militibus privatoque consilio administrabatur, delata Oricum atque a Bibulo expugnata est; qui de servis liberisque omnibus 3 ad impuberes supplicium sumit et ad unum interficit. Ita in exiguo tempore magnoque casu totius exercitus salus constitit.

15. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum et, sicuti mari portibusque Caesarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur; praesidiis 2 enim dispositis omnia litora a Caesare tenebantur, neque lignandi atque aquandi neque naves ad terram deligandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiiis 3 rerum necessariarum premebantur, adeo ut cogerentur sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare; atque etiam uno tempore accidit, ut 4

difficilioribus usi tempestatibus ex pellibus, quibus erant tectae
5 naves, nocturnum excipere rorem cogerentur. Quas tamen
difficultates patienter atque aequo animo ferebant neque sibi
6 nudanda litora et relinquendos portus existimabant. Sed cum
essent in quibus demonstravi angustias ac se Libo cum Bibulo
coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio et Statio
Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter praesidiis
terrestribus praeerat: velle se de maximis rebus cum Caesare
7 loqui, si sibi eius rei facultas detur. Huc addunt pauca rei
confirmandae causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim
8 postulant ut sint indutiae atque ab his impetrant. Magnum
enim quod adferebant videbatur, et Caesarem id summe sciebant
cupere, et profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur.

16. Caesar eo tempore cum legione una profectus ad reci-
piendas ultiores civitates et rem frumentariam expediendam,
qua angusta utebatur, erat ad Buthrotum, oppidum oppositum
2 Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per litteras factus de
postulatis Libonis et Bibuli legionem relinquit, ipse Oricum re-
3 vertitur. Eo cum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit
Libo atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat
inimicitiasque habebat etiam privatas cum Caesare ex aedilitate
et praetura iam conceptas: ob eam causam colloquium vitasse, ne
res maximae spei maximaeque utilitatis eius iracundia impe-
4 direntur. Suam summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut
componeretur atque ab armis discederetur, sed potestatem eius
rei nullam habere, propterea quod de consilii sententia summam
5 belli rerumque omnium Pompeio permiserint. Sed postulatis
Caesaris cognitis missuros ad Pompeium, atque illum reliqua
per se acturum hortantibus ipsis. Interea manerent indutiae,
dum ab illo rediri posset, neve alter alteri noceret. Huc addit
panca de causa et de copiis auxiliisque suis.

17. Quibus rebus neque tum respondendum Caesar existi-
mavit neque nunc, ut memoriae prodantur, satis causae puta-
2 mus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompeium sine peri-
culo mittere liceret, idque ipsi fore reciperent aut acceptos per

se ad eum perducerent. Quod ad indutias pertineret, sic belli 3
 rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedi-
 rent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet. Si hoc sibi remitti 4
 vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; si illud tenerent,
 se quoque id retenturum. Nihilo minus tamen agi posse de
 compositione, ut haec non remitterentur, neque hanc rem illi
 esse impedimento. Libo neque legatos Caesaris recipere neque 5
 periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium reicere;
 unum instare de indutiis vehementissimeque contendere. Quem 6
 ubi Caesar intellexit praesentis periculi atque inopiae vitandae
 causa omnem orationem instituisse neque ullam spem aut con-
 dicionem pacis adferre, ad reliquam cogitationem belli sese
 recepit.

18. Bibulus multos dies terra prohibitus et graviore morbo
 ex frigore ac labore implicitus cum neque curari posset neque
 susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non
 potuit. Eo mortuo ad neminem unum summa imperii rediit, 2
 sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum ad-
 ministrabat. Vibullius sedato tumultu, quem repentinus adventus 3
 Caesaris concitaverat, ubi primum e re visum est, adhibito
 Libone et L. Luceio et Theophane, quibuscum communicare
 de maximis rebus Pompeius consuerat, de mandatis Caesaris
 agere instituit. Quem ingressum in sermonem Pompeius inter-
 pellavit et loqui plura prohibuit. 'Quid mihi', inquit, 'aut vita 4
 aut civitate opus est, quam beneficio Caesaris habere videbor?
 cuius rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua pro-
 fectus sum, reductus existimabor bello perfecto'. Ab iis Caesar 5
 haec facta cognovit, qui sermoni interfuerunt. Conatus tamen
 nihilo minus est aliis rationibus per colloquia de pace agere.

19. Inter bina castra Pompei atque Caesaris [unum] flumen
 tantum intererat Apsus, crebraque inter se colloquia milites
 habebant, neque ullum interim telum per pactiones loquentium
 traiciebatur. Mittit P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis, 2
 qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret et
 [crebro] magna voce pronuntiaret, liceretne civibus ad cives

[de pace duo] legatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque licuisset, praesertim cum id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus est, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est ab altera parte A. Varronem profiteri se altero die ad colloquium venturum atque una visurum, quem ad modum tuto legati venire et quae vellent exponere possent, certumque ei rei tempus constituitur. Quo cum esset postero die ventum, magna utrimque multitudo convenit, magnaue erat exspectatio eius rei, atque omnium animi intenti esse ad pacem videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit et superbissima oratione loqui de pace atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt subito undique tela immissa; quae ille obtectus armis militum vitavit; vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, L. Plotius, M. Tiburtius, centuriones militesque non nulli. Tum Labienus: 'Desinite ergo de compositione loqui; nam nobis nisi Caesaris capite relato pax esse nulla potest.'

20. Isdem temporibus M. Caelius Rufus praetor causa debitorum suscepta initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonii, praetoris urbani, sellam conlocavit et, si quis appellavisset de aestimatione et de solutionibus, quae per arbitrum fierent, ut Caesar praesens constituerat, fore se auxilio pollicebatur. Sed fiebat aequitate decreti et humanitate Trebonii, qui iis temporibus clementer et moderate ius dicendum existimabat, ut reperiri non possent, a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri et difficultates auctionandi proponere etiam mediocris est animi; integras vero tenere possessiones qui se debere fateantur, cuius animi aut cuius impudentiae est! Itaque hoc qui postularet reperiebatur nemo, atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Caelius. Et ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexenni die sine usuris creditae pecuniae solverentur.

21. Cum resisteret Servilius consul reliquique magistratus et minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia sublata priore lege duas promulgavit: unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit, aliam tabularum novarum; impetuque multitudinis in C. Trebonium facto et non 2 nullis vulneratis eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius consul ad senatum rettulit, senatusque Caelium ab re publica removendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu 3 prohibuit et contionari conantem de rostris deduxit. Ille 4 ignominia et dolore permotus palam se proficisci ad Caesarem simulavit; clam nuntiis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto eo nomine erat damnatus, atque eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit eum atque in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse cum Casilinum venisset unoque tempore signa 5 eius militaria atque arma Capuae essent comprehensa et familia Neapoli visa, quae prodicionem oppidi appareret, patefactis consiliis exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus arma ceperat atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit atque ab eo itinere sese avertit.

22. Interim Milo dimissis circum municipia litteris se ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompei, quae mandata ad se per Vibullium delata essent, quos ex aere alieno laborare arbitrabatur sollicitabat. Apud quos cum proficere 2 nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Thurino oppugnare coepit. Eo cum a Q. Pedio praetore cum legione . . . lapide ictus ex muro perit. [Et] Caelius profectus, ut dictitabat, 3 ad Caesarem pervenit Thurios. Ubi cum quosdam eius municipii sollicitaret equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo praesidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quae occupatione ma- 4 gistratuum legitimorum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

23. Libo profectus ab Orico cum classe, cui praeerat, navium L Brundisium venit insulamque, quae contra portum

Brundisinum est, occupavit, quod praestare arbitrabatur unum locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnia litora
2 ac portus custodia clausos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit et unam frumento onustam abduxit magnumque nostris terrorem iniecit et noctu militibus
3 ac sagittariis in terra expositis praesidium equitum deiecit et adeo loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici iuberet: sua classe auxilia sese Caesaris prohibiturum.

24. Erat eo tempore Antonius Brundisii; is virtute militum confusus scaphas navium magnarum circiter *lx* cratibus pluteisque contexit eoque milites delectos imposuit atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit navesque triremes duas, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remi-
2 gum ad fauces portus prodire iussit. Has cum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse quadriremes v ad eas misit. Quae cum navibus nostris adpropinquassent, nostri, ut erat imperatum, in portum refugiebant; illi studio incitati
3 incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianae scaphae signo dato se in hostes incitaverunt primoque impetu unam ex his quadriremibus cum remigibus defensoribus-
4 que [suis] ceperunt, reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo discessit a Brundisio obsessionemque nostrorum omisit.

25. Multi iam menses erant et hiems praecipitaverat, neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant. Ac non nullae eius rei praetermissae occasiones Caesari videbantur, quod certi saepe flaverant venti, quibus necessario committendum
2 existimabat. Quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus praeerant maiorem-
3 que fiduciam prohibendi habebant; et crebris Pompei litteris castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, at reliquos eius exercitus impedirent, duriusque cotidie

tempus ad transportandum lenioribus ventis expectabant. Qui- 4
bus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos severius scrip-
sit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent,
sive ad litora Apolloniatium sive ad Labeatium cursum dirigere
atque eo naves eicere possent. Haec a custodiis classium loca 5
maxime vacabant, cum se longius a portibus committere non
auderent.

26. Illi adhibita audacia et virtute administrantibus
M. Antonio et Fufio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus
neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti
austrum naves solvunt atque altero die Apolloniam praeter-
vehuntur. Qui cum essent ex continenti visi, C. Coponius, qui 2
Dyrrachii classi Rhodiae praeerat, naves ex portu educit, et
cum iam nostris remissione vento adpropinquasset, idem auster
increbuit nostrisque praesidio fuit. Neque vero ille ob eam 3
causam conatu desistebat, sed labore et perseverantia nautarum
etiam vim tempestatis superari posse sperabat praetervectosque
Dyrrachium magna vi venti nihilo setius sequebatur. Nostri usi 4
fortunae beneficio tamen impetum classis timebant, si forte
ventus remisisset, et nacti portum, qui appellatur Nymphaeum,
ultra Lissum milia passuum III, eo naves introduxerunt (qui
portus ab Africo tegebatur, ab austro non erat tutus) leviusque
tempestatis quam classis periculum aestimaverunt. Quo simul 5
atque intro est itum, incredibili felicitate auster, qui per biduum
flaverat, in Africum se vertit.

27. Hic subitam commutationem fortunae videre licuit:
qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui
nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogeantur.
Itaque tempore commutato tempestas et nostros texit et naves 2
Rhodias afflixit, ita ut ad unam omnes, constratae numero XVI,
eliderentur et naufragio interirent et ex magno remigum pro-
pugnatorumque numero pars ad scopulos adlisa interficeretur,
pars ab nostris detraheretur; quos omnes conservatos Caesar
domum remisit.

28. Nostrae naves duae tardius cursu confecto in noctem

- coniectae cum ignorarent, quem locum reliquae cepissent, contra
- 2 Lissum in ancoris constiterunt. Has scaphis minoribusque navigiis compluribus immissis Otacilius Crassus, qui Lissi praeerat, expugnare parabat; simul de deditione eorum agebat et inco-
- 3 lumitatem deditis pollicebatur. Harum altera [navis] cccx e legione tironum sustulerat, altera ex veterana paulo minus cc.
- 4 Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti et salo nausaeque confecti iure iurando accepto nihil iis nocituros hostes se Otacilio dediderunt; qui omnes ad eum producti contra religionem iuris iurandi in eius conspectu crudelissime
- 5 interficiuntur. At veteranae legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinae vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt et tractandis condicionibus et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore guber-
- 6 natorem in terram navem eicere cogunt, ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt et luce prima missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae adservabant, circiter cccc quique eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt et non nullis eorum interfectis incolumes se ad nostros receperunt.

29. Quo facto conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat munient-dumque curaverat, Antonium recepit omnibusque rebus iuvit. Otacilius sibi timens ex oppido fugit et ad Pompeium pervenit.
- 2 Expositis copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legionum uniusque tironum et equitum dccc, plerasque naves in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque trans-
- 3 portandos; pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit, hoc consilio, ut, si forte Pompeius vacuum existimans Italiam eo traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet,
- 4 nuntiosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset et quid militum transvexisset.

30. Haec eodem fere tempore Caesar atque Pompeius

cognoscunt. Nam praetervectas Apolloniam Dyrrachiumque naves viderant ipsi, ut iter secundum eas terras direxerant, sed quo essent [eae] delatae, primis diebus ignorabant. Cognitaque 2 re diversa sibi ambo consilia capiunt: Caesar, ut quam primum se cum Antonio coniungeret, Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, si imprudentes ex insidiis adoriri posset; eodemque 3 die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clam et noctu, Caesar palam atque interdiu. Sed Caesari circuitu maiore iter erat longius, adverso flumine, 4 ut vado transire posset; Pompeius expedito itinere, quia flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit atque, ubi eum adpropinquare cognovit, idoneum locum 5 nactus ibi copias conlocavit suosque omnes castris continuit ignesque fieri prohibuit, quo occultior esset eius adventus. Haec 6 ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille missis ad Caesarem nuntiis unum diem sese castris tenuit; altero die ad eum pervenit Caesar. Cuius adventu cognito Pompeius, ne 7 duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrachinorum pervenit atque ibi idoneo loco castra ponit.

31. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis imperatorem se appellaverat. Quo 2 facto civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias, item a publicanis suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat et ab isdem insequentis anni mutuam praeceperat equitesque 3 toti provinciae imperaverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat. Summamque in sollicitudinem 4 ac timorem Parthici belli provincia cum venisset, ac non nullae militum voces cum audirentur sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem et consulem arma non laturos, deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus maximas largitiones fecit et confirmandorum militum causa diripiendas his civitates dedit.

32. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota provincia exigebantur. Multa praeterea generatim ad avaritiam excogitantur. In capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur; columnaria, ostiaria, frumentum, milites, arma, remiges, tormenta, vecturae imperabantur; cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed paene vicis castellisque singulis singuli cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia, differta praefectis atque exactoribus, qui praeter imperatas pecunias suo etiam privato compendio serviebant; dictitabant enim se domo patriaque expulsos omnibus necessariis egere rebus, ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec gravissimae usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit universis imperatis pecuniis; quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum provinciae eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam causam civibus Romanis eius provinciae, sed in singulos conventus singulasque civitates certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex senatus consulto exigi dictitabant; publicanis, ut in Syria fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

33. Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat. Certaue ei rei die constituta cum in fanum venturus esset adhibitis compluribus ordinis senatorii, [quos advocaverat Scipio], litterae ei redduntur a Pompeio mare transisse cum legionibus Caesarem: properaret ad se cum exercitu venire omniaque posthaberet. His litteris acceptis quos advocaverat dimittit; ipse iter in Macedoniam parare incipit paucisque post diebus est profectus. Haec res Ephesiae pecuniae salutem attulit.

34. Caesar Antonii exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendae orae maritimae causa posuerat, temptandas sibi provincias longiusque procedendum existimabat, et cum ad eum ex Thessalia Aetoliaque legati venissent, qui praesidio

misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae appellabatur **xxvii**, atque equitibus **cc** in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum cohortibus **v** paucisque equitibus in Aetoliam misit; maxime eos, quod erant propinquae regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus **3** duabus, **xi**. et **xii**., et equitibus **d** in Macedoniam proficisci iussit; cuius provinciae ab ea parte, quae libera appellabatur, **4** Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus omnium suorum excellens studium profitebatur.

35. Ex his Calvisius primo adventu summa omnium Aetolorum receptus voluntate praesidiis adversariorum Calydone et Naupacto deiectis omni Aetolia potitus est. Cassius in **2** Thessaliam cum legione pervenit. Hic cum essent factiones duae, varia voluntate civitatum utebatur: Hegesaretos, veteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat; Petraeus, summae nobilitatis adulescens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe iuvabat.

36. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit, et cum ad eum frequentes civitatum legationes convenire coepissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legionibus, magna opinione et fama omnium; nam plerumque in novitate rem fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus magno impetu tendit ad **2** Domitium et, cum ab eo milia passuum **xx** afuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter **3** fecit, ut simul adesse et venire nuntiaretur, et quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Aliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus **viii** praesidio impedimentis legionum reliquit castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore **4** equitatus regis Cotyis ad castra Cassii advolvavit, qui circum Thessaliam esse consuerat. Tum timore perterritus Cassius **5** cognito Scipionis adventu visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus iter facere coepit. At **6** Scipionem properantem sequi litterae sunt consecutae a M.

Favonio Domitium cum legionibus adesse neque se praesidium,
7 ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus
litteris acceptis consilium Scipio iterque commutat: Cassium
8 sequi desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac
nocte continuato itinere ad eum pervenit tam opportuno tempore,
ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur et primi ante-
cursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii,
Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

37. Scipio biduum in castris stativis moratus ad flumen,
quod inter eum et Domitii castra fluebat, Aliacmonem, tertio
die prima luce exercitum vado traducit et castris positus postero
2 die mane copias ante frontem castrorum instruit. Tum Domitius
quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus
proelio decertaret. Sed, cum esset inter bina castra campus
circiter milium passuum II, Domitius castris Scipionis aciem
3 suam subiecit; ille a vallo non discedere perseveravit. Ac tamen
aegre retentis Domitianis militibus est factum, ne proelio
contenderetur, et maxime, quod rivus difficilibus ripis subiectus
4 castris Scipionis progressus nostrorum impediabat. Quorum
studium alacritatemque pugnandi cum cognovisset Scipio, suspi-
catus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur aut
magna cum infamia castris se contineret, qui magna expectatione
venisset, temere progressus turpem habuit exitum et noctu ne
conclamatis quidem vasis flumen transiit atque in eandem partem,
ex qua venerat, rediit ibique prope flumen edito natura loco
5 castra posuit. Paucis diebus interpositis noctu insidias equitum
conlocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari
consueverant; et cum cotidiana consuetudine Q. Varus, praefectus
equitum Domitii, venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt.
6 Sed nostri fortiter impetum eorum tulerunt celeriterque ad
suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes
7 impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in
fugam coniectis, duobus amissis in castra se receperunt.

38. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad
pugnam elici posse simulavit sese angustiis rei frumentariae

adductum castra movere vasisque militari more conclamatis progressus milia passuum *iii* loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque conlocavit. Scipio ad sequendum paratus equitum magnam partem ad explorandum iter Domitii et cognoscendum praemisit. Qui cum essent progressi primaeque 2 turmae insidias intravissent, ex fremitu equorum inlata suspicione ad suos se recipere coeperunt, quique hos sequebantur celerem eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri cognitis insidiis, 4 ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti turmas exceperunt, quarum perpauci fuga se ad suos receperunt — in his fuit M. Opimius, praefectus equitum —; reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt aut captos ad Domitium deduxerunt.

39. Deductis orae maritimae Caesar praesidiis, ut supra demonstratum est, *iii* cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit isdemque custodiam navium longarum tradidit, quas ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque Acilius Caninus legatus praeerat. Is naves nostras interiorem in portum post oppidum 2 reduxit et ad terram deligavit faucibusque portus navem onerariam submersam obiecit et huic alteram coniunxit; super quam turrem effectam ad ipsum introitum portus opposuit et militibus complevit tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit.

40. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit submersamque navem remulco multisque contendens funibus adduxit atque alteram 2 navem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus adgressus navibus, in quibus altiores fecerat turres, ut ex superiore pugnans loco integrosque semper defatigatis submittens et reliquis partibus simul et terra [scalis] et classe moenia oppidi temptans, uti adversariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit deiectisque defensoribus — 3 qui omnes scaphis excepti refugerunt — eam navem expugnavit. Eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem 4 obiectam, quae paene insulam oppidum efficit, et *iiii* biremes subiectis scutulis impulsas vectibus in interiorem portum traduxit. Ita ex utraque parte naves longas adgressus, quae erant

deligatae ad terram atque inanes, ⁱⁱⁱ ex his abduxit, reliquas
5 incendit. Hoc confecto negotio D. Laelium ab Asiatica classe
abductum relinquit, qui commeatus Byllide atque Amantia im-
portari in oppidum prohibeat. Ipse Lissum profectus naves
onerarias ^{xxx} a M. Antonio relictas intra portum adgressus
6 omnes incendit; Lissum expugnare conatus defendentibus civibus
Romanis, qui eius conventus erant, militibusque, quos praesidii
causa miserat Caesar, triduum moratus paucis in oppugnatione
amissis re infecta inde discessit.

41. Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium esse co-
gnovit, eodem cum exercitu profectus expugnato in itinere
oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat,
tertio die ad Pompeium pervenit iuxtaque eum castra posuit
et postridie eductis omnibus copiis acie instructa decernendi
2 potestatem Pompeio fecit. Ubi illum suis locis se tenere animum
advertit, reducto in castra exercitu aliud sibi consilium capien-
3 dum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis magno circuitu
difficili angustoque itinere Dyrrachium profectus est sperans
Pompeium aut Dyrrachium compelli aut ab eo oppido intercludi
posse, quo omnem commeatum totiusque belli apparatus con-
4 tulisset; ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius consilium,
quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis
rei frumentariae compulsus discessisse existimabat; postea per
exploratores certior factus postero die castra movit breviori
5 itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus
Caesar milites[que] adhortatus, ut aequo animo laborem ferrent,
parvam partem noctis itinere intermisso mane Dyrrachium
venit, cum primum agmen Pompei procul cerneretur, atque
ibi castra posuit.

42. Pompeius interclusus Dyrrachio, ubi propositum te-
nere non potuit, secundo usus consilio edito loco, qui appellatur
Petra aditumque habet navibus mediocrem atque eas a quibusdam
2 protegit ventis, castra communit. Eo partem navium longarum
convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus
3 regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Caesar longius

bellum ductum iri existimans et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae causa Q. Tillium et L. Canuleium legatos misit, quodque hae regiones aberant 4 longius, locis certis horrea constituit vecturasque frumenti finitimis civitatibus discipis. Item Lisso ex Parthinisque et omnibus castellis quod esset frumenti conquiri iussit. Id erat 5 perexiguum cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera ac montuosa ac plerumque frumento utuntur importato, tum quod Pompeius haec providerat et superioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat frumentumque omne conquisitum spoliatis effossisque eorum domibus per equites comportarat.

43. Quibus rebus cognitis Caesar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompei permulti editi atque asperi colles. Hos primum praesidiis tenuit castellaque ibi communiit. Inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello 2 in castellum perducta munitione circumvallare Pompeium instituit haec spectans, quod angusta re frumentaria utebatur quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset, simul, uti pabulatione Pompeium prohiberet equitatumque 3 eius ad rem gerendam inutilem efficeret, tertio, ut auctoritatem, 4 qua ille maxime apud exterarum nationes niti videbatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuisset illum a Caesare obsideri neque audere proelio dimicare.

44. Pompeius neque a mari Dyrrachioque discedere volebat, quod omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta ibi conlocaverat frumentumque exercitui navibus supportabat, neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relin- 2 quebatur, ut extremam rationem belli sequens quam plurimos colles occuparet et quam latissimas regiones praesidiis teneret Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret; idque accidit. Castellis enim xxiiii effectis xv milia passuum in cir- 3

cuitu amplexus hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra
4 eum locum manu sata, quibus interim iumenta pasceret. Atque
ut nostri perpetua munitione providebant [perducta ex castellis
in proxima castella], ne quo loco erumperent Pompeiani ac
nostros post tergum adorirentur, ita illi interiore spatio perpetuas
munitiones efficiebant, ne quem locum nostri intrare atque ipsos
5 a tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant, quod
et numero militum praestabant et interiora spatia minorem
circuitum habebant, quam quae erant loca Caesari capienda.
6 Quem etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non
constituerat, tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat,
quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulne-
7 rabantur, magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes
fere milites aut ex coactis aut ex centonibus aut ex coriis
tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

45. In occupandis praesidiis magna vi uterque nitebatur:
Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret, Pompeius,
ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet, cre-
2 braque ob eam causam proelia fiebant. In his cum legio Caesaris
nona praesidium quoddam occupavisset et munire coepisset,
huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupavit
3 nostrosque opere prohibere coepit et, cum una ex parte prope
aequum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque
circumiectis, postea levis armaturae magna multitudine missa
tormentisque prolatis munitiones impediabat; neque erat facile
4 nostris uno tempore propugnare et munire. Caesar, cum suos
ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit et
5 loco excedere. Erat per declive receptus. Illi autem hoc acrius
instabant neque regredi nostros patiebantur, quod timore
6 adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore
glorians apud suos Pompeius dixisse: non recusare se, quin
nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento
legio Caesaris sese recepisset inde, quo temere esset progressa.

46. Caesar receptui suorum timens crates ad extremum
tumulum contra hostem proferri et adversas locari, intra has

mediocri latitudine fossam tectis militibus obduci iussit locumque in omnes partes quam maxime impediri. Ipse idoneis locis 2 funditores instruxit, ut praesidio nostris se recipientibus essent. His rebus confectis legionem reduci iussit. Pompeiani hoc 3 insolentius atque audacius nostros premere et instare coeperunt cratesque pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cum animadvertisset Caesar, veritus, ne non 4 Reducti, sed deiecti viderentur maiusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus tuba signum dari atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis VIII. subito conspirati pila coniecerunt 5 et ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu praecipites Pompeianos egerunt et terga vertere coegerunt; quibus ad recipiendum crates deiectae longuriique obiecti et institutae fossae magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis 6 habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, v omnino suorum amissis quietissime se receperunt pauloque citra eum locum aliis comprehensis collibus munitiones perfecterunt.

47. Erat nova et inusitata belli ratio cum tot castellorum numero tantoque spatio et tantis munitionibus et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obsi- 2 dere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes aut proelio superatos aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero equitum militumque praestarent; causa autem obsi- 3 dionis haec fere esse consuevit, ut frumento hostes prohiberent. At tum integras atque incolumes copias Caesar inferiore militum numero continebat, cum illi omnium rerum copia abundarent; cotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, 4 quae commeatum supportarent, neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent; ipse autem 5 consumptis omnibus longe lateque frumentis summis erat in angustiis. Sed tamen haec singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania 6 perpeccos labore et patientia maximum bellum confecisse,

meminerant ad Alesiam magnam se inopiam perpressos, multo etiam maiorem ad Avaricum maximarum se gentium victores
7 discessisse. Non illi hordeum cum daretur, non legumina recusabant; pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

48. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant in vallibus, quod appellatur chara, quod admixtum lacte multum
2 inopiam levabat. [Id ad similitudinem panis efficiebant.] Eius erat magna copia. Ex hoc effectos panes, cum in conloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent.

49. Iamque frumenta maturescere incipiebant atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam
2 confidebant; crebraeque voces militum in vigiliis conloquiisque audiebantur prius se cortice ex arboribus victuros, quam
3 Pompeium e manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant equos eorum tolerari, reliqua vero iumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona cum angustiis loci et odore taetro ex multitudine cadaverum et cotidianis laboribus insuetos
4 operum, tum aquae summa inopia adfectos. Omnia enim flumina atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut averterat aut magnis operibus obstruxerat, atque ut erant loca montuosa et asperae angustiae vallium, has sublicis in terram demissis
5 praesaepserat terramque adgesserat, ut aquam continerent. Ita illi necessario loca sequi demissa ac palustria et puteos fodere cogeantur atque hunc laborem ad cotidiana opera addebant; qui tamen fontes a quibusdam praesidiis aberant longius et
6 celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus cum optima valetudine summaque aquae copia utebatur, tum commeatus omni genere praeter frumentum abundabat, ac sibi cotidie melius succurrere tempus maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

50. In novo genere belli novae ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animadvertissent ex ignibus noctu cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adgressi uni-

versi in multitudinem sagittas coiciebant et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri usu docti haec reperi-
bant remedia, ut alio loco ignes facerent

51. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus; cuius adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero con-
spectum aut impetum nostrorum tulerunt, primisque deiectis reliqui se verterunt et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existi-
mant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cuius consilium reprehendendum non videtur. Aliae enim sunt
legati partes atque imperatoris: alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla
[a Caesare in castris relictus] liberatis suis hoc fuit contentus neque proelio decertare voluit, quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem adferebat.
Nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant; si per
declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur; neque multum ad solis occasum temporis supererat; spe enim conficiendi negotii prope in noctem rem deduxerant. Ita necessario atque ex tempore capto consilio Pompeius
tumulum quendam occupavit, qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormento missum adigi non posset. Hoc consedit loco atque eum communivit omnesque ibi copias continuit.

52. Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est; nam plura castella Pompeius pariter distinendae manus causa temptaverat, ne ex proximis praesidiis succurri posset. Uno
loco Volcaciis Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus tribus atque eam loco depulit; altero Germani munitione nostra egressi compluribus interfectis sese ad suos incolumes receperunt.

53. Ita uno die vi proeliis factis, tribus ad Dyrrachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duo milia numero ex Pompeianis cecidisse reperiēbamus, evo-

2 catos centurionesque complures (in eo fuit numero Valerius
 Flaccus, L. filius, eius, qui praetor Asiam obtinuerat); signaque
 sunt militaria sex relata. Nostri non amplius xx omnibus sunt
 3 proeliis desiderati. Sed in castello illo nemo fuit omnino militum,
 quin vulneraretur, quattuorque ex viii. cohorte centuriones
 4 oculos amiserunt. Et cum laboris sui periculique testimonium
 adferre vellent, milia sagittarum circiter xxx in castellum
 coniecta Caesari numeraverunt, scutoque ad eum relato Scaevae
 5 centurionis inventa sunt in eo foramina cxx. Quem Caesar, ut
 erat de se meritus et de re publica, donatum milibus cc pro con-
 tione laudavit atque ab octavis ordinibus ad primipilum se
 traducere pronuntiavit (eius enim opera castellum magna ex
 6 parte conservatum esse constabat) cohortemque postea duplici
 stipendio, frumento, veste, cibariis militaribusque donis amplis-
 sime donavit.

54. Pompeius nocte magnis additis munitionibus reliquis
 2 diebus turres exstruxit et in altitudinem pedum xv effectis
 operibus vineis eam partem castrorum obtexit et v intermissis
 diebus alteram noctem subnubilam nactus obstructis omnibus
 castrorum portis et ad impediendum obicibus adiectis tertia inita
 vigilia silentio exercitum eduxit et se in antiquas munitiones recepit.

55 (56). Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem
 aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet,
 ut paene castris Pompei legiones subiceret; tantumque a vallo
 eius prima acies aberat, uti ne telum tormento adigi posset.
 2 Pompeius autem, ut famam opinionemque hominum teneret, sic
 pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum con-
 tingeret, omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo
 adactis protegi posset.

56 (55). Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Lon-
 ginum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis tem-
 ptandam sibi Achaïam ac paulo longius progrediendum existima-
 bat Caesar. Itaque eo Q. Calenum misit eique Sabinum et Cassium
 2 cum cohortibus adiunxit. Quorum cognito adventu Rutilius Lu-
 pus, qui Achaïam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire

instituit, ut Achaia Fufium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, 3 Orchomenum voluntate ipsarum civitatum recepit, non nullas urbes per vim expugnavit; reliquas civitates circummissis legationibus amicitiae Caesaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.

57. Haec cum in Achaia atque apud Dyrrachium gererentur Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eum A. Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio et commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat 2 litteras mandataque ad eum, quorum haec erat summa: Sese omnia de pace expertum nihil adhuc effecisse; hoc arbitrari vitio factum eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere 3 quae probasset exponere, sed etiam ex magna parte compellare atque errantem regere posset; praeesse autem suo nomine exercitui, ut praeter auctoritatem vires quoque ad coercendum haberet. Quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, 4 salutem imperii uni omnes acceptam relatuos. Haec ad eum 5 mandata Clodius refert ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus reliquis ad colloquium non admittitur castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus, infectaque re sese ad Caesarem recepit.

58. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrachium contineret et pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus praemunivit castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu 2 cognovit, paucis intermissis diebus rursus eum navibus ad se intra munitiones recepit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut 3 foliis ex arboribus strictis et teneris harundinum radicibus contusis equos alerent. Frumenta enim, quae fuerant intra munitiones sata, consumpserant; cogeantur Corcyra atque ab 4 Acarnania longo interiecto navigationis spatio pabulum supportare, quodque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere atque

5 his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum pabulumque omnibus locis herbaeque desectae, sed etiam frons ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

59. Erant apud Caesarem in equitum numero Allobroges
11 fratres, Roucillus et Egus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque
2 erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat agrosque in Gallia ex hostibus captos praemiaque rei pecuniariae magna tribuerat locupletesque ex egentibus
3 fecerat. Hi propter virtutem non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur; sed freti amicitia Caesaris et stulta ac barbara arrogantia elati despiciebant suos stipendiumque equitum fraudabant et praedam
4 omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Caesarem adierunt palamque de eorum iniuriis sunt questi et ad cetera addiderunt falsum ab iis equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

60. Caesar neque tempus illud animadversionis esse existimans et multa virtuti eorum concedens rem totam sustulit; illos secreto castigavit, quod quaestui equites haberent, monuitque, ut ex sua amicitia omnia expectarent et ex praeteritis suis
2 officiis reliqua sperarent. Magnam tamen haec res illis offensionem et contemptionem ad omnes attulit, idque ita esse cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio atque
3 animi conscientia intellegebant. Quo pudore adducti et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati discedere ab nobis et novam temptare fortunam novasque amicitias ex
4 periri constituerunt. Et cum paucis conlocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt praefectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea bello confecto cognitum est, ut cum munere aliquo perfugisse ad
5 Pompeium viderentur; postquam id facinus difficilius visum est

neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, proinde ac si suis satis facere et fraudata restituere vellent, multis coemptis equis ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

61. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati et instructi liberaliter magnoque comitatu et multis iumentis venerant virique fortes habebantur et in honore apud Caesarem fuerant quodque novum id et praeter consuetudinem acciderat, omnia sua praesidia circumduxit atque ostentavit. Nam ante id tempus 2 nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium transierat, cum paene cotidie . . a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero [universi] in Epiro atque Aetolia conscripti milites earumque regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed hi cognitis 3 omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum et spatiis locorum et custodiarum varia diligentia animadversa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt.

62. Quibus ille cognitis eruptionisque iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex viminibus facere atque aggerem iubet comportare. His paratis rebus 2 magnum numerum levis armaturae et sagittariorum aggeremque omnem noctu in scaphas et naves actuarias imponit et de media nocte cohortes LX ex maximis castris praesidiisque deductas ad eam partem munitionum ducit, quae pertinebat ad mare longissimeque a maximis castris Caesaris aberat. Eodem naves, quas 3 demonstravimus aggere et levis armaturae militibus completas quasque ad Dyrrachium naves longas habebat mittit et, quid a quoque fieri velit, praecipit. Ad eas munitiones Caesar Lentulum 4 Marcellinum quaestorem cum legione VIII. positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem submiserat.

63. Erat eo loco fossa pedum XV et vallus contra hostem in altitudinem pedum X, tantundemque eius valli agger in

2 latitudinem patebat; ab eo intermisso spatio pedum de alter
conversus in contrariam partem erat vallus humiliore paulo
3 munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Caesar, ne navi-
bus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut,
4 si ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti. Sed operum
magnitudo et continens omnium dierum labor, quod milia
passuum in circuitu xvii munitione erat complexus, perficiendi
5 spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum,
qui has duas munitiones coniungeret, nondum perfecerat. Quae
res nota erat Pompeio, delata per Allobrogas perfugas, magnum-
6 que nostris attulit incommodum. Nam ut ad mare ii cohortes
nonae legionis excubitus accessere, subito prima luce [Pompeiani
exercitus adventus exstitit] simul navibus circumvecti milites
in exteriorem vallum tela iaciebant fossasque aggere complebant,
et legionarii interioris munitionis defensores scalis admotis adgre-
diebantur et tormentis telisque cuiusque generis terrebant, magna-
7 que multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur.
Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum,
8 viminea tegimenta galeis imposita defendebant. Itaque cum omni-
bus rebus nostri premerentur atque aegre resisterent, animadversum
est vitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque
inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, Pompeiani
navibus expositi in aversos nostros impetum fecerunt atque ex
utraque munitione deiectos terga vertere coegerunt.

64. Hoc tumultu nuntiato Marcellinus cohortes . . subsidio
nostris laborantibus submittit ex castris; quae fugientes con-
spicatae neque illos suo adventu confirmare potuerunt neque
2 ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque adducebatur
subsidio, id correptum timore fugientium terrorem et periculum
3 augebat; hominum enim multitudine receptus impediabatur. In
eo proelio cum gravi vulnere esset adfectus aquilifer et a viribus
deficeretur, conspicatus equites nostros 'Hanc ego', inquit, 'et
vividus multos per annos magna diligentia defendi et nunc moriens
4 eadem fide Caesari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod
ante in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus

admittatur, incolumemque ad eum defert³. Hoc casu aquila conservatur omnibus primae cohortis centurionibus interfectis praeter principem priorem.

65. Iamque Pompeiani magna cum caede nostrorum castris Marcellini adpropinquabant non mediocri terrore inlato reliquis cohortibus et M. Antonius, qui proximum locum praesidiorum 2 tenebat, ea re nuntiata cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius adventus Pompeianos compressit nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque 3 multo post Caesar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis eodem venit. Qui cognito detrimento cum animad- 4 vertisset Pompeium extra munitiones egressum castra secundum mare munire, ut libere pabulari posset nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium muniri iussit.

66. Qua perfecta munitione animadversum est ab speculatoribus Caesaris cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam et in vetera castra duci. Castrorum hic situs 2 erat. Superioribus diebus nona Caesaris legio, cum se obiecisset Pompeianis copiis atque opere eas, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Haec silvam quandam 3 contingebant neque longius a mari passibus CCC aberant. Post 4 mutato consilio quibusdam de causis Caesar paulo ultra eum locum castra transtulit, paucisque intermissis diebus eadem haec Pompeius occupaverat et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra inclusa maioribus castelli atque arcibus locum 5 obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad 6 flumen perduxerat circiter passuum CCC, quo liberius ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies inania manserant castra; 7 munitiones quidem omnes integrae erant.

67. **Eo signa legionis lata speculatores Caesari renuntiarunt.**
Hoc idem visum ex superioribus quidam castellis confir-
2 maverunt. Is locus aberat a novis Pompei castris circiter pas-
sus quingentos. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere
posse et cupiens eius diei detrimentum sarcire reliquit in opere
3 cohortes duas, quae speciem munientium praeberent; ipse diverso
itinere quam potuit occultissime reliquas cohortes numero xxxiii,
in quibus erat legio nona multis amissis centurionibus deminuto-
que militum numero, ad legionem Pompei castraque minora
4 duplici acie eduxit. Neque eum primo opinio fefellit. Nam et
pervenit, prius quam Pompeius sentire posset et tametsi erant
munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat
5 ipse, celeriter adgressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat
obiectus portae ericius. Hic paulisper est pugnatum, cum in-
rumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime
T. Puleione, cuius opera proditum exercitum C. Antonii de-
6 monstravimus, eo loco propugnante. Sed tamen nostri virtute
vicerunt excisoque ericio primum in maiora castra, post etiam in
castellum, quod erat inclusum maioribus castris, inruperunt, quo
pulsa legio sese receperat, et non nullos ibi repugnantes inter-
fecerunt.

68. Sed fortuna, quae plurimum potest cum in reliquis
rebus tum praecipue in bello, parvis momentis magnas rerum
2 commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem enim, quam
pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri
Caesaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutae, cum portam
quaererent castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur.
3 Quod cum esset animadversum coniunctam eam esse flumini,
prorutis munitionibus defendente nullo transcenderunt, omnisque
noster equitatus eas cohortes est secutus.

69. Interim Pompeius hac satis longa interiecta mora et
re nuntiata v legiones ab opere deductas subsidio suis duxit,
eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus adpropinquabat
et acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur,
2 omniaque sunt subito mutata. Pompeiana legio celeris spe sub-
sidii confirmata ab decumana porta resistere conabatur atque

ultra in nostros impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens initium fugae faciebat; dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, 3 terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, quam proruerat, sese recipiebat, ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, ex x pedum munitione se in fossas praecipitabant, primisque oppressis reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant; sinistro cornu milites, cum 4 ex vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti, ne angustias intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, itinere receptu usi sibi consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, cum . . . Caesar signa fugientium manu prenderet et consistere iuberet, alii dimissis equis eundem cursum conficerent, alii [ex] metu etiam signa dimitterent neque quisquam omnino consisteret.

70. His tantis malis haec subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo, quod haec praeter spem acciderant eius, qui paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus adpropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius angustias atque his a Caesaris militibus occupatis ad insequendum tardabantur. Ita 2 parvae res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductae expugnatis iam castris Pompei prope iam exploratam Caesaris victoriam interpellaverunt, eadem res celeritate insequentium tardata nostris salutem attulit.

71. Duobus his unius diei proeliis Caesar desideravit milites dcccclx et equites cc, in his T. Tuticanum Gallum, senatoris filium, notos equites Romanos C. Fleginatem Placentia, A. Granium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum . . , centuriones xxxii; sed horum omnium pars magna in fossis 2 munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum in terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit; signaque sunt militaria amissa xxxii. Pompeius eo proelio imperator est appellatus. Hoc 3 nomen obtinuit atque ita se postea salutari passus est, sed

neque in litteris adscribere est solitus neque in fascibus insignia
4 laureae praetulit. At Labienus, cum ab eo impetravisset, ut sibi
captivos tradi iuberet, omnes productos ostentationis, ut vide-
batur, causa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones
appellans et magna verborum contumelia interrogans, solerentne
veterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit.

72. His rebus tantum fiducia ac spiritus Pompeianis ac-
cessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi
2 viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquita-
tem loci atque angustias praeoccupatis castris et ancipitem terro-
rem intra extraque munitiones, non abscisum in duas partes
exercitum, cum altera alteri auxilium ferre non posset, causas
3 calamitatis fuisse cogitabant. Non ad haec addebant non [ex] con-
cursu acri facto, non proelio dimicatum, sibi quos ipsos multitudine
atque angustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste
4 acceperant. Non denique communes belli casus recordabantur,
quam parvulae saepe causae vel falsae suspicionis vel terroris
repentini vel obiectae religionis magna detrimenta intulissent,
quotiens vel ducis vitio vel culpa tribuni in exercitu esset
offensum; sed proinde ac si virtute vicissent neque ulla com-
mutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac
litteris victoriam eius diei concelebrabant.

73. Caesar ab superioribus consiliis depulsus omnem sibi
commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore
praesidiis omnibus deductis et oppugnatione dimissa coactoque
2 in unum locum exercitu contionem apud milites habuit hortatus-
que est, ne ea, quae accidiissent, graviter ferrent, neve his rebus
terrerentur multisque secundis proeliis unum adversum et id
3 mediocre opponerent. Habendam fortunae gratiam, quod Italiam
sine aliquo vulnere cepissent, quod duas Hispanias bellicosissi-
morum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus pa-
cavissent, quod finitimas frumentariasque provincias in potesta-
tem redegissent; denique recordari debere, qua felicitate inter
medias hostium classes oppletis non solum portibus, sed etiam
4 litoribus omnes incolumes essent transportati. Si non omnia

caderent secunda, fortunam esse industria sublevandam. Quod esset acceptum detrimenti, cuiusvis potius quam suae culpaē debere tribui. Locum se aequum ad dimicandum dedisse, potitum 5 se esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes. Sed sive ipsorum perturbatio sive error aliquis sive etiam fortuna partam iam praesentemque victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur; quod si esset factum, futurum, ut detrimentum in bonum verteret, 6 uti ad Gergoviam accidisset [atque ei, qui ante dimicare timuissent, ultro se proelio offerrent].

74. Hac habita contione non nullos signiferos ignominia notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit 2 ex incommodo dolor tantumque studium infamiae sarcienae, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret et sibi quisque etiam poenae loco graviores imposeret labores simulque omnes arderent cupiditate pugnandi, cum superioris etiam ordinis non nulli ratione permoti manendum eo loco et rem proelio committendam existimarent. Contra ea Caesar neque satis mili- 3 tibus perterritis confidebat spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat et relictis munitionibus magnopere rei frumentariae timebat.

75. Itaque nulla interposita mora, sauciorum modo et aegrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit ac conquirere ante iter confectum vetuit. His una legio missa praesidio est. His explicitis 2 rebus duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus portis eductas eodem itinere praemisit parvoque spatio intermisso, ut et militare institutum servaretur et quam serissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit statimque egressus et novissimum agmen consecutus celeriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius cognito consilio eius 3 moram ullam ad insequendum intulit, sed eodem spectans, si in itinere impeditos ac perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit equitatumque praemisit ad novissimum agmen demorandum, neque consequi potuit, quod multum expedito

- 4 itinere antecesserat Caesar. Sed cum ventum esset ad flumen
Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus no-
5 vissimos proelio detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit
expeditosque antesignanos admiscuit cccc; qui tantum profecerunt,
ut equestri proelio commisso pellerent omnes compluresque inter-
ficerent ipsique incolumes se ad agmen reciperent.

76. Confecto iusto itinere eius diei [quod proposuerat] Cae-
sar traductoque exercitu flumen Genusum veteribus suis in ca-
stris contra Asparagium consedit militesque omnes intra vallum
castrorum continuit equitatumque per causam pabulandi emis-
2 sum confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Si-
mili ratione Pompeius confecto eius diei itinere in suis veteribus
castris ad Asparagium consedit. Eius milites, quod ab opere in-
tegris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandique causa
longius progrediebantur, alii, quod subito consilium profectionis
ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum relictis,
ad haec repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum
3 depositis in contubernio armis vallum relinquebant. Quibus ad
sequendum impeditis, quod fore providerat, Caesar meridiano
fere tempore signo profectionis dato exercitum educit duplica-
toque eius diei itinere viii milia passuum ex eo loco procedit;
quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

77. Postero die Caesar similiter praemissis prima nocte
impedimentis de quarta vigilia ipse egreditur, ut, si qua esset
imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu
2 subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum
est, ut altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus
3 nullum acciperet incommodum. Pompeius enim primi diei mora
inlata et reliquorum dierum frustra labore suscepto cum se
magnis itineribus extenderet et praegressos consequi cuperet,
quarto die finem sequendi fecit atque aliud sibi consilium
capiendum existimavit.

78. Caesari ad sancios deponendos, stipendium exercitui
dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum
2 necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis

tribuit, quantum erat properanti necesse; timens Domitio, ne adventu Pompei praeoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium hijs rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrachii comparaverat, frumento ac commeatu, abstractum pari condicione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; si Apolloniam Oricumque oppugnare et se omni maritima ora excludere conaretur, obsessio Scipione necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque praemissis nuntiis ad Cn. Domitium Caesar scripsit et, quid fieri vellet, ostendit praesidioque Apolloniae cohortibus III, Lissi una, III Orici relictis quique erant ex vulneribus aegri depositis per Epirum atque Athamaniam iter facere coepit. Pompeius quoque de Caesaris consilio coniectura iudicans ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Oriciaque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium adgrederetur.

79. His de causis uterque eorum celeritati studebat, et suis ut esset auxilio et ad opprimendos adversarios ne occasione temporis deesset. Sed Caesarem Apollonia a directo itinere averterat; Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex improvise aliud incommodum, quod Domitius, cum dies complures castris Scipionis castra conlata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat et Heracliam [Senticam, quae est subiecta Candaviae,] iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur. Haec ad id tempus Caesar ignorabat. Simul a Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissis de proelio ad Dyrrachium facto latius inflatusque multo, quam res erat gesta, fama percrebruerat: pulsum fugere Caesarem paene omnibus copiis amissis. Haec itinera infesta reddiderat, haec civitates non nullas ab eius amicitia avertebat. Quibus accedit rebus, ut pluribus dimissi itineribus a Caesare ad Domitium et a Domitio ad Caesarem

6 nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roucilli
atque Egi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstra-
vimus, conspicati in itinere exploratores Domitii seu pristina sua
consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant, seu gloria elati
cuncta, ut erant acta, exposuerunt et Caesaris profectionem, ad-
7 ventum Pompei docuerunt. A quibus Domitius certior factus
vix ^{III} horarum spatio antecedens hostium beneficio periculum
vitavit et ad Aeginium, quod est oppidum obiectum Thessaliae,
Caesari venienti occurrit.

80. Coniuncto exercitu Caesar Gomphos pervenit, quod
est oppidum primum Thessaliae venientibus ab Epiro; quae gens
paucis ante mensibus ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis
omnibus facultatibus uteretur, praesidiumque ab eo militum pe-
2 tierat. Sed eo fama iam praecurrerat, quam supra docuimus,
3 de proelio Dyrrachino, quod multis auxerat partibus. Itaque
Androstenes, praetor Thessaliae, cum se victoriae Pompei
comitem esse mallet quam socium Caesaris in rebus adversis,
omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum
cogit portasque praecludit et ad Scipionem Pompeiumque nuntios
mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi,
si celeriter succurratur; longinquam oppugnationem sustinere
4 non posse. Scipio discessu exercituum ab Dyrrachio cognito
Larisam legiones adduxerat; Pompeius nondum Thessaliae ad-
propinquabat. Caesar castris munitis scalas musculosque ad
5 repentinam oppugnationem fieri et crates parari iussit. Quibus
rebus effectis cohortatus milites docuit, quantum usum haberet
ad sublevandam omnium rerum inopiam potiri oppido pleno atque
opulento, simul reliquis civitatibus huius urbis exemplo inferri
terrorem et id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent.
6 Itaque usus singulari militum studio eodem, quo venerat, die
post horam nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare ad-
gressus ante solis occasum expugnavit et ad diripiendum militibus
concessit statimque ab oppido castra movit et Metropolim venit
sic, ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet.

81. Metropolitae primo eodem usi consilio isdem permoti

rumoribus portas clausurunt murosque armatis compleverunt; sed postea casu civitatis Gomphensis eognito ex captivis, quos Caesar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, conlata fortuna Metropolitum 2 cum casu Gomphensium, nulla Thessaliae fuit civitas praeter Larisaeos, qui magnis exercitiis Scipionis tenebantur, quin Caesari pareret atque imperata faceret. Ille idoneum locum in 3 agris nactus, qua prope iam matura erant frumenta, ibi adventum expectare Pompei eoque omnem belli rationem conferre constituit.

82. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit contionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias, Scipionis milites cohortatur, ut parta iam victoria praedae ac praemiorum velint esse participes, receptisque omnibus in una castra legionibus suum cum Scipione honorem partitur classicumque apud eum cani et alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis 2 copiis Pompei duobusque magnis exercitiis coniunctis pristina omnium confirmatur opinio et spes victoriae augetur adeo, ut, quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur, et si quando quid Pompeius tardius aut consideratius 3 faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio et consulares praetoriosque servorum habere numero dicerent. Iamque inter se palam de praeturis ac de sacerdotiis contende- 4 bant in annosque consulatum definiebant, alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant; magnaue inter 5 eos in consilio fuit controversia, oporteretne Lucilii Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi, cum eius necessarii fidem implorarent Pompei, praestaret, quod proficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus videretur, reliqui, in labore pari ac periculo ne unus omnes antecederet, recusarent.

83. Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio Spintherque Lentulus cotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt, cum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque iactaret,

- 2 Scipio adfinitate Pompei confideret. Postulavit etiam L. Afranium
prodicionis exercitus Acutius Rufus apud Pompeium [quod gestum
3 in Hispania diceret]. Et L. Domitius in consilio dixit placere
sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui
ordinis essent senatorii belloque una cum ipsis interfuissent,
sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent quique
intra praesidia Pompei fuissent neque operam in re militari
4 praestitissent: unam fore tabellam, qua liberandos omni periculo
censerent; alteram, qua capitis damnarent; tertiam, qua pecunia
5 multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis aut de prae-
miis pecuniae aut de persequendis inimiciis agebant neque qui-
bus rationibus superare possent, sed quem ad modum uti victoria
deberent cogitabant.

84. Re frumentaria praeparata confirmatisque militibus et
satis longo spatio temporis a Dyrrachinis proeliis intermisso, quo
satis perspectum habere militum animum videretur, temptandum
Caesar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis
2 ad dimicandum haberet. Itaque exercitum ex castris eduxit
aciemque instruxit, primo suis locis pauloque a castris Pompei
longius, continentibus vero diebus, ut progredere-
tur a castris suis collibusque Pompeianis aciem subiceret. Quae res in dies
3 confirmationem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institu-
tum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam
numero multis partibus esset inferior, adulescentes atque expeditos
ex antesignanis electis ad pernecitatem armis inter equites proe-
liari iuberet, qui cotidiana consuetudine usum quoque eius generis
4 proeliorum perceperant. His erat rebus effectum, ut equitum
mille etiam apertioribus locis septem milium Pompeianorum
impetum, cum esset usus, sustinere auderent neque magnopere
5 eorum multitudine terrentur. Namque etiam per eos dies
proelium secundum equestre fecit atque unum Allobrogem ex
duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum
quibusdam interfecit.

85. Pompeius, qui castra in colle habebat, ad infimas radi-
ces montis aciem instruebat, semper, ut videbatur, exspectans,

si iniquis locis Caesar se subiceret. Caesar nulla ratione ad 2
 pugnam elici posse Pompeium existimans hanc sibi commodissimam
 belli rationem iudicavit, uti castra ex eo loco moveret semperque
 esset in itineribus, haec spectans, ut movendis castris pluribus-
 que adeundis locis commodiore re frumentaria uteretur, simul-
 que in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur et
 insolitum ad laborem Pompei exercitum cotidianis itineribus defa-
 tigaret. His constitutis rebus, signo iam protectionis dato taber- 3
 naculisque detensis animum adversum est paulo ante extra coti-
 dianam consuetudinem longius a vallo esse aciem Pompei pro-
 gressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tum 4
 Caesar apud suos, cum iam esset agmen in portis, 'Differendum
 est', inquit, 'iter in praesentia nobis et de proelio cogitandum,
 sicut semper depoposcimus. Animo simus ad dimicandum parati:
 non facile occasionem postea reperiemus', confestimque expedi-
 tas copias educit.

86. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum
 omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in
 consilio superioris diei dixerat, prius quam concurrerent
 acies, fore, uti exercitus Caesaris pelleretur. Id cum essent pleri- 2
 que admirati, 'Scio me', inquit, 'paene incredibilem rem polliceri;
 sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo ad proe-
 lium prodeatis. Persuasi equitibus nostris (idque mihi se facturos 3
 confirmaverunt), ut, cum propius esset accessum, dextrum Cae-
 saris cornu ab latere aperto adgrederentur et circumventa a
 tergo acie prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis
 telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum et paene 4
 sine vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cum
 tantum equitatu valeamus'. Simul denuntiavit, ut essent animo 5
 parati in posterum et, quoniam fieret dimicandi potestas, ut
 saepe rogitavissent, ne suam neu reliquorum opinionem fallerent.

87. Hunc Labienus excepit et, cum Caesaris copias despi-
 ceret, Pompei consilium summis laudibus efferret, 'Noli', inquit, 2
 'existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germa-
 niamque devicerit. Omnibus interfui proeliis neque temere in-

3 cognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius exercitus super-
est; magna pars deperiit, (quod accidere tot proeliis fuit necesse,) multos autumnus pestilentia in Italia consumpsit, multi domum
4 discesserunt, multi sunt relictis in continenti. An non audistis ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse
5 Brundisii factas? Hae copiae, quas videtis, ex dilectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt reiectae, et plerique sunt ex coloniis Transpadanis. Ac tamen quod fuit roboris duobus
6 proeliis Dyrrachinis interit. Haec cum dixisset, iuravit se nisi victorem in castra non reversurum reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem iuravit; nec vero ex
7 reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Haec cum facta essent in consilio, magna spe et laetitia omnium discessum est; ac iam animo victoriam praecipiebant, quod de re tanta et a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

88. Caesar, cum Pompei castris adpropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animum advertit. Erant in sinistro cornu legiones duae traditae a Caesare initio dissensionis ex senatus consulto; quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legio-
2 nibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu
3 erant conlocatae. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat numerumque
4 cohortium ex expleverat. Haec erant milia XLV, evocatorum circiter duo, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quae tota acie dispertierat. Reliquas cohortes
5 VII castris propinquisque castellis praesidio disposuerat. Dextrum cornu eius rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes sinistro cornu adiecerat.

89. Caesar superius institutum servans X. legionem in dextro cornu, nonam in sinistro conlocaverat, tametsi erat Dyrrachinis proeliis vehementer attenuata, et huic sic adiunxerat octavam, ut paene unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri prae-

sidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, 2
 quae summa erat milium XXII; cohortes VII castris praesidio reli-
 querat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, mediae aciei
 Cn. Domitium praeposuerat. Ipse contra Pompeium constitit.
 Simul iis rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne 3
 a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter
 ex tertia acie singulas cohortes detraxit atque ex his quartam
 instituit equitatuique opposuit et, quid fieri vellet, ostendit mo-
 nuitque eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare.
 Simul tertiae aciei [totique exercitui] imperavit, ne iniussu suo 4
 concurreret; se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

90. Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur
 suaeque in eum perpetui temporis officia praedicaret, imprimis
 commemoravit: Testibus se militibus uti posse, quanto studio 2
 pacem petisset, quae per Vatinius in colloquiis, quae per A.
 Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum
 Libone de mittendis legatis contendisset. Neque se umquam 3
 abuti militum sanguine neque rem publicam alterutro exercitu
 privare voluisse. Hac habita oratione exposcentibus militibus et 4
 studio pugnae ardentibus tuba signum dedit.

91. Erat C. Crastinus evocatus in exercitu Caesaris, qui
 superiore anno apud eum primum pilum in legione X. duxerat,
 vir singulari virtute. Hic signo dato 'Sequimini me', inquit,
 'manipulares mei qui fuistis et vestro imperatori quam con-
 suevistis operam date. Unum hoc proelium superest; quo 2
 confecto et ille suam dignitatem et nos nostram libertatem
 recuperabimus'. Simul respiciens Caesarem 'Faciam', inquit, 'hodie, 3
 imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas'. Haec cum
 dixisset, primus ex dextro cornu proeucurrit, atque eum electi
 milites circiter CXX voluntarii [eiusdem centuriae] sunt persecuti.

92. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis
 esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis
 praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent neve se loco
 moverent aciemque eius distrahi paterentur; idque admonitu 2
 C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus incursus visque militum

infringeretur aciesque distenderetur atque in suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur; leviusque casura pila sperabat in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent; simul fore, ut duplicato cursu Caesaris milites exanimarentur
3 et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod est quaedam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quae studio pugnae incenditur. Hanc non reprimere, sed augere imperatores debent; neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent clamoremque universi tollerent; quibus rebus et hostes terreri et suos incitari existimaverunt.

93. Sed nostri milites signo dato cum infestis pilis procu-
currissent atque animum advertissent non concurrere a Pompeianis, usu periti ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt et ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus adpropinquarent, parvoque intermisso temporis spatio ac rursus renovato cursu pila miserunt celeriterque, ut
2 erat praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exceperunt et impetum legionum tulerunt et ordines suos servarunt pilisque
3 missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro Pompei cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt omnisque multitudo sagittariorum se profudit. Quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit, equitesque Pompei hoc acrius instare et se turmatim explicare aciemque
4 nosiram a latere aperto circumire coeperunt. Quod ubi Caesar animum advertit, quartae aciei, quam instituerat, cohortibus
5 dedit signum. Illae celeriter procucurrerunt infestisque signis tanta vi in Pompei equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret omnesque conversi non solum loco cederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine praesidio
6 interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis circumierunt eosque a tergo sunt adortae.

94. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae quæta fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, procurrare iussit. Ita 2 cum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt atque universi terga verterunt. [Neque vero Caesarem fefellit, quin ab 3 iis cohortibus, quae contra equitatum in quarta acie conlocatae essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, ab 4 isdem factae caedes sagittariorum ac funditorum, ab isdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumita atque initium fugae factum.] Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit atque 5 eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum advertit, aliis diffisus acie excessit protinusque se in castra equo contulit et iis centurionibus, quos in statione ad praetoriam portam 6 posuerat, clare, ut milites exaudirent, 'Tuemini', inquit, 'castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo et castrorum praesidia confirmo'. Haec cum 7 dixisset, se in praetorium contulit, summae rei diffidens et tamen eventum exspectans.

95. Caesar Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis nullum spatium perterritis dari oportere existimans milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uterentur castraque oppugnarent. Qui, etsi magno aestu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta,) tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictæ, industrie 2 defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui ex acie refugerant milites, et animo perterriti 3 et lassitudine confecti, dimissis plerique armis signisque militaribus magis de reliqua fuga quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius qui in vallo constiterant multitudinem 4 telorum sustinere potuerunt, sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes ducibus usi centurionibus tribunisque militum in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

96. In castris Pompei videre licuit trichilas structas, magnum

argenti pondus expositum, recentibus caespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli et non nullorum tabernacula protecta hedera multaque praeterea, quae nimiam luxuriam et victoriae fiduciam designarent, ut facile existimari posset nihil eos de eventu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriam obiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, cum iam intra vallum nostri versarentur, equum nactus detractis insignibus imperatoris decumana porta se ex castris eiecit protinusque equo citato Larisam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus nocturno itinere non intermisso comitatu equitum xxx ad mare pervenit navemque frumentariam conscendit, saepe, ut dicebatur, querens tantum se opinionem fefellisse, ut, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugae facto paene proditus videretur.

97. Caesar castris potitus a militibus contendit, ne in praeda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco relicto monte universi iugis iis Larisam versus se recipere coeperunt. Qua re animadversa Caesar copias suas divisit partemque legionum in castris Pompei remanere iussit, partem in sua castra remisit, miii secum legiones duxit commodioreque itinere Pompeianis occurrere coepit et progressus milia passuum vi aciem instruxit. Qua re animadversa Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen sublebat. Caesar milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti noxque iam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent. Quo perfecto opere illi de deditione missis legatis agere coeperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petiverunt.

98. Caesar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere atque arma proicere iussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt passisque

palms proiecti ad terram flentes ab eo salutem petiverunt, consolatus consurgere iussit et pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit militibusque suis commendavit, ne qui eorum violaretur neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia ex castris sibi legiones alias 3 occurrere et eas, quas secum duxerat, in vicem requiescere atque in castra reverti iussit eodemque die Larisam pervenit.

99. In eo proelio non amplius ducentos milites desideravit, sed centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os adversum coniecto. Neque id fuit falsum, 2 quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Caesar existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse optimeque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu 3 circiter milia xv cecidisse videbantur, sed in deditionem venerunt amplius milia xxiii, (namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dediderunt,) multi praeterea in finitimas civitates refugerunt, signaque militaria ex proelio ad 4 Caesarem sunt relata clxxx et aquilae viii. L. Domitius ex castris in montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

100. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Va- 2 tinus, qui Brundisii praeerat, tectis instructisque scaphis elieuit naves Laelianas atque ex his longius productam unam quinqueremem et minores duas in angustiis portus cepit itemque per equites dispositos aqua prohibere classarios instituit. Sed Lae- 3 lius tempore anni commodiore usus ad navigandum onerariis navibus Coreyra Dyrrachioque aquam suis supportabat neque a proposito deterrebatur, neque ante proelium in Thessalia factum 4 cognitum aut ignominia amissarum navium aut necessariorum rerum inopia ex portu insulaque expelli potuit.

101. Isdem fere temporibus C. Cassius cum classe Syrorum et Phoenicum et Cilicum in Siciliam venit, et cum esset Caesaris

- classis divisa in duas partes, dimidia parti praeeset P. Sulpicius praetor ad Vibonem [ad fretum], dimidia M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam
- 2 Pomponius de eius adventu cognosceret, perturbatumque eum nactus, nullis custodiis neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas onerarias naves taeda et pice et stuppa reliquisque rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit atque omnes naves incendit xxxv, e quibus
- 3 erant xx constratae. Tantusque eo facto timor incessit, ut, cum esset legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur, et nisi eo ipso tempore quidam nuntii de Caesaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, uti
- 4 amitteretur. Sed opportunissime nuntiis allatis oppidum est defensum; Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est
- 5 Vibonem adplicatisque nostris ad terram navibus [propter eundem timorem] pari atque antea ratione secundum nactus ventum onerarias naves [circiter xl] praeparatas ad incendium immisit, et flamma ab utroque cornu comprehensa naves sunt
- 6 combustae quinque. Cumque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relictis praesidio navibus ex numero aegrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves conscenderunt et a terra solverunt impetumque facto in Cassianam classem quinquereemes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt — sed Cassius exceptus scapha
- 7 refugit —; praeterea duae sunt depressae triremes. Neque multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret; nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis ex his locis Cassius cum classe discessit.

102. Caesar omnibus rebus relictis persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes se ex fuga recepisset, ne rursus copias comparare alias et bellum renovare posset; et quantumcumque itineris equitatu conficere poterat, cotidie progrediebatur legionemque unam minoribus itineribus
- 2 subsequi iussit. Erat edictum Pompei nomine Amphipoli propo-

situm, uti omnes eius provinciae iuniores, Graeci civesque Romani, iurandi causa convenirent. Sed utrum avertendae suspicionis causa 3 Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugae consilium occultaret, an ut novis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad 4 ancoram unam noctem constitit et vocatis ad se Amphipoli hospitibus et pecunia ad necessarios sumptus conrogata, cognito Caesaris adventu ex eo loco discessit et Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus navibus[que] aliis additis actuariis 5 in Ciliciam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit consensu 6 omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arma capta esse excludendi sui causa nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore 7 anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari ac non nullis aliis acciderat Rhodi; qui cum ex fuga Pompeium sequerentur atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant missisque ad eos nuntiis, ex his locis discederent, contra voluntatem suam naves solverant. Iamque de Caesaris adventu fama ad civitates 8 perferebatur.

103. Quibus cognitis rebus Pompeius deposito adeundae Syriae consilio pecunia a societatibus sublata et a quibusdam privatis sumpta et aeris magno pondere ad militarem usum in naves imposito duobusque milibus hominum armatis, quos partim ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quos ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimarat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolomaeus, puer aetate, magnis 2 copiis cum sorore Cleopatra bellum gerens, quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat; castraque Cleopatrae non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris 3 Alexandriam reciperetur atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant confecto legationis officio liberius 4 cum militibus regis conloqui coeperunt eosque hortari, ut suum

officium Pompeio praestarent neve eius fortunam despicerent.

- 5 In hoc erant numero complures Pompei milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat . belloque confecto apud Ptolomaeum, patrem pueri, reliquerat.

104. His tum cognitis rebus amiei regis, qui propter aetatem eius in procuratione erant regni, sive timore adducti, ut postea praedicabant, sollicitato exercitu regio, ne Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet, sive despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exsistunt, iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt eumque ad
2 regem venire iusserunt; ipsi clam consilio inito Achillam, praefectum regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium,
3 tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus et quadam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege et in custodia necatur.

105. Caesar, cum in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatum esse pecunias tollere Epheso ex fano Dianae eiusque rei causa senatores omnes ex provincia evocavisse, ut his testibus in summa pecuniae uteretur, sed interpellatum adventu Caesaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar
2 auxilium tulit. . . . Item constabat Elide in templo Minervae repetitis atque numeratis diebus, quo die proelium secundum Caesar fecisset, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Minervam conlocatum esset et ante ad simulacrum Minervae spectavisset,
3 ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem
4 Ptolomaide accidit, Pergamique in occultis ac reconditis templi locis, quo praeter sacerdotes adire fas non est, quae Graeci
5 *αδύτα* appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, ubi Caesaris statuam consecraverant, palma per eos dies inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.